

ÖZET OLARAK İSLÂM

Hazırlayan:
Din İşleri Yüksek Kurulu¹

Ankara 2005

¹ Din İşleri Yüksek Kurulunda görev yaptığım yıllarda, Kurul uzman ve üyelerinin katkılarıyla ARGED Yönetim Kurulunca hazırlanmıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ÖNSÖZ

Günümüzde sosyal ve siyasal alanda görülen hızlı değişim ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan iletişim ve bilgi akımı, farklı din ve kültürlerden geniş kitleleri adeta birlikte yaşar hale getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak insanlar birbirlerine ait değerler, inançlar, yaşayış biçimleri ve kültürler hakkında bilgi sahibi olma ihtiyacını her zamankinden daha çok duymaktadırlar. Özellikle İslam dünyası ile Müslümanlık bütün dünyanın ilgi odağı haline getirmiş bulunmaktadır.

Yurt dışındaki vatandaşlarımızın ve soydaşlarımızın, yaşadığı yerlerde, bölge halkı ile iç içe yaşıyor olmaları farklı din ve kültürlerden olan insanların İslam hakkındaki meraklarını daha da arttırmıştır. Buna bağlı olarak, dinimiz ve kültürümüz hakkında doğrudan bilgi edinmek isteyenler, Diyanet İşleri Başkanlığı yurt dışı temsilciliklerine, oralandaki din görevlilerimize başvurarak bilgi almak istemektedirler. Benzer istekler, turist olarak ya da başka amaçlarla yurdumuza gelenlerce, Başkanlığımıza, il ve ilçe müftülüklerimize iletilmektedir.

Bu anlamda sunulacak bilgiler vatandaşlarımız açısından da yararlı olacak ve bir ihtiyacı karşılayacaktır. Misyonerlik faaliyetlerinin alabildiğince hız kazandığı bir dönem ve ortamda, her yaştan ve her kültür düzeyinden insanımızın, mensubu buldukları din hakkında yeterli ölçüde bilgi sahibi olmaları temel bir ihtiyaçtır. Çeşitli sebeplerle İslam hakkında oluşturulan yanlış yargılar, kasıtlı saptırma ve çarpıtmalar bu ihtiyacın boyutlarını daha da büyötmektedir.

Takdir edilecektir ki, özellikle farklı din ve kültür mensuplarından gelen bu bilgilenme taleplerinin kısa zamanda ve pratik yollarla karşılanması gerekir. Baş vuran kimselere verilecek bilgi ve hizmetin yeterlilik derecesine göre konuya duyulan ilgi artacak ya da azalacaktır.

İslam hakkında sözlü olarak bilgi verme yöntemi, beden dili yanında duygu boyutunu da devreye soktuğu için etkili bir yöntemdir. Ancak, çok kere dil problemlerinden kaynaklanan engeller yanında, konuyu kısa, özlü ve kapsamlı bir şekilde aktarma fırsatının her zaman bulunamadığı da bir gerçektir. Sözlü olarak aktarılacak bilgilerin kalıcılığı olmadığı ise açıktır. Dolayısı ile, gerekli bilgileri kısa ve kolay kavranabilir bir şekilde yazılı olarak vermenin önemli ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Diyaret İşleri Başkanlığı, kanunla kendisine verilmiş olan "halkı din konusunda aydınlatma" görevi çerçevesinde, yukarıda sözü edilen bu ihtiyacı bir ölçüde de olsa karşılamak amacı ile elinizdeki "Özet Olarak İslam" adlı bu kitapçığı hazırlamıştır.

Kitapçık üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü "İman Esasları", ikinci bölümü "İbadet", üçüncü bölüm ise "İslâm ve Sosyal Hayat" konuları oluşturmaktadır.

Konuların işlenişi sırasında detaya girilmemiş, okuyucuya temel bakış açısı kazandıracak bir üslup ve yöntem takip edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın, İslâm dini hakkında, bilgi edinmek isteyenlere yararlı olacağını umuyoruz.

Birinci Bölüm

İman Esasları

A. Din ve İnanma İhtiyacı

Din; akıl sahibi şuurlu insanları, kendi irade ve arzularıyla, hayırlı, iyi ve güzel olan şeylere sevk eden ilahî kanun; kemale ermek için tutulacak en doğru yoldur². İmâm Ebû Hanêfe dîni; iman (dil ile ikrar, kalp ile tasdik), İslâm (Allâh'ın emirlerine teslim olmak, itaat etmek) ve bunlarla ilgili hükümlerin hepsine birden verilen isim şeklinde tanımlamıştır³.

Din, insanın Allah, diğer insanlar ve kainattaki varlıklarla olan ilişkilerini düzenleyen bir kurumdur⁴. Peygamberler aracılığıyla tebliğ edilen bu ilâhi kanun; yaratılışı ve yaratılış gayesini, ölüm ötesini, Yaratana ve yaratılmışlara karşı vazifeleri, hangi işlerin hayırlı, iyi, faziletli, hangi işlerin kötü ve zararlı olduğunu öğretir; insanlara, hidayet ve saadet yollarını gösterir.

Yukarıda zikredilen özellikleri ile din, insana şuurlu bir hayat yaşama imkanı sağlar. İnsanın değerini yüceltir, ondaki bencillik duygusunu ve gururu giderir. Fedakarlık, iyilik ve adalet duygularını geliştirir. Hakkı sevmeyi ve korumayı öğretir. Kişiyi karamsarlıktan ve ümitsizlikten kurtarır; ona iyimserlik ve kararlılık kazandırır. Sadece Allâh'ın huzurunda eğilmeyi ve sadece O'na kul olmayı öğretir.

İnsan din duygusuyla dünyaya gelen bir varlıktır. Evrensel bir olgu olan din, insanla beraber varolmuş ve insan oldukça da varolacaktır. Tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde az da olsa, dinsiz insana rastlamak mümkün olmakla birlikte, bugüne kadar top yekun bir toplumun dinsiz olduğuna tarih şahit olmamıştır. Toplumun bulunduğu her yerde mutlaka bir din bulunmuştur. Hatta bu konuda, insanların medenî veya gayrimedenî olması arasında fark yoktur.⁵

Yüce Allâh bu hususu, şöyle ortaya koymaktadır: “*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allâh'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allâh'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu, dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu, bilmezler.*” (Rum 30/30).

Her insan, kendisini yaratan, yaşatan, olgunluğa eriştiren, sayısız dünya nimetlerini kendisine veren Yüce Varlığı idrak edecek özellikte yaratılmıştır. İnsanın bu özelliği Kur'an-ı Kerim'de ; “*Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye, Rabbin, Ademoğlunun sulbünden zürriyetini alıp, onları kendilerine şahit tuttu ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'*”

² bk. el-Cürcânî, **Ta'rifât**, “dîn” md.; Tehnevî, **Keşşâf**, “dîn” md. II/305; Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, II/1061-1064.

³ İmâm-ı Azam Ebu Hanîfe, “**Fıkıh-ı Ekber**”, (İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri) s.75.

⁴ Celal Kırca, “**Din**”, (İslâmî Kavramlar), 184-187.

⁵ Bk. Hikmet Tanyu, **İslâm Dininin Düşmanları ve Allâh'a İnananlar**, 76; Osman Cilacı, **Günümüz Dünya Dinleri**, 23-25.

dedi, onlar da, 'Evet şahit olduk' dediler." (Araf 7/172) şeklinde işaret edilmektedir. Hz. Peygamber'in "**Her doğan fıtrat üzere doğar; annesi-babası onu, Yahûdî, Hıristiyan veya Mecûsî yapar**"⁶ hadisi de, insanda doğuştan din duygusunun var olduğunu ve bunun yönlendirilmeye müsait olduğunu göstermektedir.

İnanma ve ibadet ihtiyacı, insanın havaya ve suya olan ihtiyacı kadar fitridir. Bu sebeple Allah, canlıların maddi ve manevi ihtiyaçlarına göre bu dünyayı hayata elverişli kılıp çeşitli nimetlerle bezemiştir. İnsan tabiatı gereği yönlendirilmeye müsait olduğundan İslam, insanların inanma ve ibadet ihtiyacına da cevap verecek şekilde, onları Allah'tan başka bir ilah olmadığını bilmeye ve sadece Allah'a ibadet etmeye çağırılmaktadır. Bu çağrı, tarih sürecinde peyderpey peygamberler gönderilerek yinelenmiştir. Son olarak da, Hz. Muhammed gönderilerek, Allâh'ın insanlığa olan din nimeti tamamlanmıştır.

İnsan, tabiatında hem iyiliği hem de kötülüğü barındırmaktadır⁷. Toplumsal bir varlık olmakla birlikte, kendi çıkarlarını önde tutma, kendisi için uygun olanı elde etme arzusu da insanın önde gelen özelliklerindedir.

Toplumda her çeşit karakterden insanın bulunması, kuvvet ve zekâ seviyelerinin farklı olması ve yaratılışındaki kendisi için uygun olanı elde etme hırsı, toplu yaşamının faydaları yanında bazı mahzurlarını da ortaya çıkarmaktadır. Fertlerin birbirlerine ve topluma, toplumun da fertlere karşı hareket tarzları ile birbirleriyle olan münasebetlerini düzenleyen kaidelerin bulunmadığı bir toplumda düzenden, intizamdan söz edilemez. Bu sebeple, her toplumda, sosyal hayatı düzenleyen din, hukuk, ahlak kuralları gibi normlar ve bunların müeyyideleri bulunmuştur. İşte bunun içindir ki, Allâh Teâlâ da ilk insanla birlikte uyulması gereken kuralları Peygamberleri vasıtasıyla bildirmiştir. Son olarak da, Hz. Muhammed'i, peygamberlikle görevlendirerek ilahi mesajlarını insanlığa ulaştırmıştır.

B. Diğer Dinler ve İslam

Sosyal ve beşeri bir olgu olarak kabul edilen din, kaynak itibariyle, ya ilâhî vahye, ya da insan aklına dayanmaktadır İslâm, dinin vahye dayanmasını esas kabul etmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*Şüphesiz Allah katında din, İslâm'dır...*" buyurulmaktadır (Al-i İmrân 3/19).

Bu ayette bahsedilen İslâm, Hz. Adem'den itibaren bütün peygamberlerin Allâh'tan alıp tebliğ ettikleri ortak esasların tamamını içermektedir. Kur'an'da, buna işaretlerle; "*Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!*" diye Nûh'a emrettiğini, *sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğimizi size de din kıldı...*" buyurulmaktadır (Şûra 42/13).

Kur'an, Yahudilik ve Hıristiyanlığı din, Tevrat ve İncil'i de vahiy ürünü kitaplar olarak kabul etmekle birlikte⁸, Yahudi ve Hıristiyanları, yanlış davranışlarından dolayı tenkit etmekte, Allah'ın ayetlerini değiştirmelerinden ötürü kınamaktadır. Öte taraftan Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerden olup tarihi süreç içinde mensup oldukları dinlerin yürürlükte olduğu dönemlerde Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenlerden övgüyle söz etmiştir⁹.

İslâm, beşerî öğretilerin şekillendirdiği dinleri bir fenomen olarak kabul etmesine rağmen, bunların müntesiplerini ilahi vahyin bildirdiği "tevhîd öğretisi"ni tanımaya, Allah'a ortak koşmadan O'na teslim olmaya ve ibadet etmeye davet eder. Bununla beraber bu davete iştirak etmeyenlerin inandıkları değerlere hakaret edilmesini yasaklar¹⁰.

⁶ Buhârî, *Kitabu'l-Kader*, 3/6599.

⁷ Şems 91/8.

⁸ Al-i İmrân 3/3-4.

⁹ Bakara 2/62.

¹⁰ En'am 6/108.

İslâm, din tercihi konusunda kişilere tam bir hürriyet tanımıştır. Kur'an'da "*Dinde zorlama yoktur...*" buyrulmaktadır (Bakara 2/256). Bu esas çerçevesinde, hiçbir kimsenin dine zorlanması söz konusu olmadığı gibi, zararları dokunmadığı sürece gayrimüslimlerle iyi geçinilmesi gerektiği Kur'an-ı Kerim'de prensip olarak ortaya konmaktadır: "*Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. 'üphesiz Allah âdil davrananları sever. Ancak Allah sizi, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder.*" (Mümtehine 60/8-9).

Tarihi uygulamaya bakıldığında, gayrimüslimlerin dinlerine müdahale edilmediği, öteden beri İslam toplumunda tam bir din hürriyeti içinde yaşama imkanına sahip oldukları görülmektedir. Hz. Peygamber döneminden itibaren gayrimüslimlerle yapılan anlaşmalarda; onlara din ve vicdan hürriyeti tanındığı, dinlerinin gereklerini serbestçe yerine getirebilecekleri açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kendi inançlarını koruma, mabetlerini yapma ve dinlerine göre ibadet etme, çocuklarına din eğitimi verme gibi temel hak ve hürriyetleri tanınmış, sadece kamu düzenini ilgilendiren alanlarda bazı sınırlamalar getirilmiştir. İslam toplumunda Hıristiyanların mabetleri de hoşgörü ile karşılanmış; heykellerine, mozaiklerine, resimlerine, çanlarına, özel merasimlerde kullandıkları haçlarına, müdahale edilmemiş, mezarlıkları hoşgörü ortamında günümüze kadar muhafaza edilmiştir.

C. İslam Dininin Temel Kaynakları

Yüce Allâh insanın hem bireysel hem de toplumsal hayatını tanzime yönelik temel esasları peygamberleri vasıtasıyla insanlara bildirmiştir. İşte İslam dini bu ilahî teklifler bütününe bireysel ve toplumsal hayatta Peygamber önderliğinde uygulamaya konulmasıyla şekillenen son ilahi sistemi temsil etmektedir. Bu bakımdan Kur'an ve Sünnet dinin iki temel kaynağını oluşturmaktadır.

Ancak sosyal hayatın çok yönlü, değişken ve dinamik olması nedeniyle ortaya çıkan farklı meselelerin çözümüne dair, her zaman Kur'an ve sünnette açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bu gibi durumlarda, Kur'an ve sünnete dayanılarak içtihatla bulunmak suretiyle yeni problemlere çözümler getirilmektedir. Muaz b. Cebel hadisi olarak bilinen rivayette ifadesini bulduğu üzere Hz. Peygamber, Kur'an, sünnet ve içtihadı dinî hükümlerin temel kaynağı olarak kabul etmiştir¹¹.

İçtihat denince, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü, Kitap veya sünnette hükmü bilinen bir meseleye göre açıklamak anlamına gelen kıyas akla gelmektedir. Bunun yanında, sahabenin görüşü, örf, istihsan, ıstıslah (mesalih-i mürsele), istishab, sedd-i zerâi gibi deliller¹² de içtihat kapsamına girmektedir. Kur'an, sünnet veya içtihat yoluyla elde edilen hükümler üzerinde, hükmün çıkarıldığı devirde yaşayan bütün İslâm bilginlerinin ittifak etmelerine ise, icma' denilmektedir. İcma' ile ulaşılan hüküm, içtihat yoluyla elde edilen diğer hükümlerden daha kuvvetlidir. Bu delillerden, Kitap, sünnet, icma ve kıyasın dinin delilleri olduğu konusunda bilginler ittifak ettikleri için bunlara, dinin asli kaynakları da denilmektedir.

¹¹ Bu hadîsin tam metni için bkn. Ebu Davud, Akdiye, 11; Tirmizî, Ahkam, 3; İbn Mace, Menâsik, 38.

¹² **Örf**, insanların çoğunluğunun benimseyip alışkanlık haline getirdiği işler ile lafızların, duyulduğunda hatıra başka anlam gelmeyecek derecede özel bir anlamda kullanılmasının teamül haline getirilmesi; **istihân**, müçtehidin daha kuvvetli gördüğü bir delil veya bir husustan dolayı, bir meselede benzerlerine verdiği hükümden vaz geçip başka bir hüküm vermesi; **ıstıslah**, ayet ve hadislerin yorumlanmasında veya hakkında nass bulunmayan konularda içtihad edilirken, din açısından muteber olan yararların gözetilmesi; **istishâb**, değiştiğine dair bir delil bulunmadıkça, geçmişte sabit olan bir durumun varlığını koruduğuna hükmetmek; **sedd-i zerîa** ise, harama vesile olan şeylerin de yasak olması demektir.

Buna göre İslam dininin kaynakları, esas itibariyle Kur'an ve sünnet, diğerleri ise, bu iki delilden hüküm çıkartma metotlarıdır. Akıl da, bu bağlamda, bir yönden delil, bir yönden de delilleri anlama ve mevcut metotları işleme melekesi konumundadır.

1. Kur'an

Kur'an, Yüce Allah tarafından **vahiy yoluyla** Peygamberimiz Hz. Muhammed'e Arapça olarak peyder pey indirilmiş, nesilden nesile tevatüren nakledilmiş, mushaflarda yazılı, Fatiha Suresi ile başlayıp Nas Suresi ile sona eren, okunarak ibadet edilen, 6.236 âyet ve 114 sureden oluşan "ilahî kelâm"ın adıdır. **Vahiy** ise, Allah'ın insanlara iletmek istediği mesajlarını, doğrudan doğruya veya Cebrail vasıtasıyla peygamberlerine bildirmesine denir.

Hz. Muhammed Kur'ân'ı, yirmi üç yıllık süreçte, kendisine geldiği gibi ayetler ve sûreler şeklinde insanlara tebliğ etmiş, vahiy katiplerine yazdırmış ve hafızlar tarafından da ezberlenmesini sağlamıştır. Çeşitli malzemeler üzerine yazılı bulunan sure ve ayetler Hz. Ebu Bekir döneminde toplanarak kitap haline getirilmiş ve Hz. Osman zamanında da çoğaltılarak ülkenin büyük şehirlerine gönderilmiştir. Hz. Peygamber'den günümüze kadar, yazılı olarak ve ezber yoluyla intikal eden Kur'ân, "ilahî-kutsal" metinler içerisinde Allah'tan geldiği şekliyle muhafaza edilen tek kitaptır.

Allah'ın kelâmı olması ve "icaz özelliği"nin yanında İslam dininin inanç, ibadet, ahlak ve muamelatla (hukukla) ilgili olarak hükümler vazeden bir kitap olması Kur'an'ın en belirgin özelliğidir. Allah'ın birliğinden ve sıfatlarından, ahiret hayatından; cennet ve cehennemden haber verir. Buna ilaveten Kur'ân, öğüt ve ibret maksadıyla, önceki peygamberler ve milletlerden bahseder, geçmişe dair tarihî, sosyal olayları içeren "kıssalar" nakleder. İnsanlara adaletle muamele etmeyi ve "takva" sahibi olmayı emreden Kur'ân, kendisini "insanlar için bir öğüt ve hidayet rehberi" olarak tanımlar.¹³

Kur'ân öncelikle insanları tevhide; Allah'ı bilmeye ve O'na inanmaya çağırır. Bu bilgiye erişmek için de insanı, kendi yaratılışı ve kâinattaki ahengi derinliğine düşünmeye davet eder. Bu davet insana evrenin tek boyutlu olmadığını; insan idrakini aşan metafizik boyutunun da varlığını hatırlatmayı amaçlar.

Kur'ân'a göre hayat, sadece içinde yaşadığımız bu dünyadan ibaret olmayan ve ölümle son bulmayan bir vakıadır. Onun için asıl ve devamlı olan hayat ahiret hayatıdır. Ahiret hayatını kazanmak ise insanın dünyada yaptığı işlerle doğrudan ilgilidir. Bu bakımdan Allah'ın Kur'ân'da yapılmasını isteyip müminlere farz kıldığı ibadet ve amelleri yerine getirmenin ve yapılmamasını isteyip haram kıldığı fiillerden uzak kalmanın gereği sıkça vurgulanır. Bütün bunlar hem birey hem de toplum olarak insanın dünya ve ahiret saadetini temin etmeye yöneliktir.

Kısaca Kur'an, "tevhîd" ilkesi temelinde adaletli ve ahlaklı olmayı davranış biçimi haline getirebilmiş sosyal bir birey ve toplum inşa etmeyi hedefler.

2. Sünnet

Sünnet, Kur'an'dan sonra şerî delillerin ikincisi olup, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Sünnetin taksiminde bu üç kriter esas alınmıştır: Hz. Peygamber'in; a) herhangi bir konu hakkında yaptığı açıklamalara, **sözlü sünnet**, b) sahabe tarafından görülüp nakledilen davranışlarına, **fiilî sünnet**; c) huzurunda sahabe tarafından söylenen sözleri ya da yapılan şeyleri reddetmeyi susması, onaylaması veya güzel karşılmasına da **takrirî sünnet** denir.

Kur'ân'da sünnetin dini hükümler için delil olduğunu gösteren ayetler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: "De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi

¹³ Bkn. Tâ Hâ, 20/2-3; Neml, 27/2; İsrâ, 17/9.

sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Al-İmrân 3/31); *“Peygambere itaat eden Allah’a itaat etmiş olur.”* (Nisâ, 4/80); *“Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü’min erkek ve hiçbir mü’min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah’a ve Resûlüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”* (Ahzâb, 59/36)

Temel kaynağı ilahî vahiy olan İslam dini, Hz. peygamber’in uygulamaları, davranış ve sözleriyle hayata geçirilmiştir. Bu bakımdan ilahi emirlerin nasıl uygulanacağı ve bunların ne manaya geldiği konusunda Müslümanların müracaat ettiği ilk kaynak Hz. peygamber’in davranış ve sözleri; yani sünnet ve hadisleridir.

Hz. Peygamberin sünneti bağlayıcı olup olmayışı bakımından iki kısma ayrılabilir. Birincisi, **sünnet-i hüddâ** denilen bağlayıcı sünnetlerdir. Bunlar Hz. Peygamber’in itikat, ibadet, ahlak gibi dinî hükümlere dair açıklayıcı ve tamamlayıcı nitelikteki söz ve fiilleridir. İkincisi, **sünnet-i zevâid** denilen ve bağlayıcı olmayan sünnetlerdir. Bunlar da, Hz. Peygamber’in gündelik hayatında kendine has davranış biçimleri ve sözleridir. O’nun yemek adabı, güzel koku kullanması; aile reisi ve devlet idarecisi olarak sergilediği tutum ve davranışlar bu tür sünnete örnek olarak verilebilir. Dinî bir sorumluluk yüklemese de bu sünnetlerin, Hz. peygambere olan sevgi ve saygılarının bir ifadesi olarak Müslümanlar tarafından yapılmaya çalışılması uygun olur.

D. İslam Dininin Özellikleri

1. Tevhid İnancı

Kelime olarak birlemek anlamına gelen tevhid, Allah’ın varlığını, birliğini, bütün yüce nitelikleri kendisinde topladığını, eksik sıfatlardan uzak olduğunu, eşi ve benzeri bulunmadığını bilmek ve buna inanmak demektir. Bu inanç en özlü biçimde “Lâ İlâhe İllallah” (Allah’tan başka ilah yoktur) cümlesiyle ifade edilir. Bu nedenle bu cümleye "kelime-i tevhîd" denir.

Kur’an, tevhid inancını Allah’ın zatı, teklifi, sıfatları, evren ve insanla ilişkileri açılarından şu şekilde ortaya koymaktadır: Allah birdir. O hiçbir şeye muhtaç değildir; her şey O’na muhtaçtır, O’nda çocuk meydana gelmemiş ve doğrulmamıştır, O’nun benzeri yoktur.¹⁴ O, ortağı olmaktan münezzehtir¹⁵. Eğer yerde ve gökte Allâh’tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu¹⁶. Allah’a oğul ve kızlar isnat edenler, ona iftira etmiş olurlar¹⁷. Hiçbir gruba veya kişiye daha yakın ya da daha uzak değildir. Herkesin rabbidir.¹⁸

Allah, mutlak güç sahibidir. Her şeyin dönüşü, O’nadır. O, yaratıcıdır, yaratma sürecini başlatan ve her şeyi yaratan, yoktan var eden ve onlara şekil verendir. Her şeyi kuşatmıştır, her şeyi bilendir, görendir. Yarattıklarını koruyup gözetir. O, azizdir, rahimdir, rızık verendir, hikmet sahibidir, koruyandır, hidayet edendir ve darda kalanlara yardım ulaştırandır. Allah, bütün iyiliklerin kaynağıdır. Her türlü eksiklikten de uzaktır. Yarattıklarına her zaman nimet verir, onlara asla zulmetmez.¹⁹

Tevhid, ortağı olmayan tek Allah’a ibadeti, O’nu sevmeyi, ihlas ve tevekkül ile O’na bağlanmayı, yalnız ondan ummayı ve yardım dilemeyi, ona güvenmeyi ve dayanmayı, hiçbir konuda O’na eş koşmamayı, O’ndan başka ibadet edilecek bir mabud olmadığını bilmeyi ve söylemeyi gerektirir.

Allah’ın emrettiği şeylerin sevilmesi, haram kıldığı şeylerin sevilmemesi, onun sevdiğine sevgi gösterilmesi, sevmediğinden yüz çevrilmesi, koyduğu kurallara uyulması, hükümlerinin

¹⁴ İhlas 112-1-4.

¹⁵ Haşr 59/23.

¹⁶ Enbiya 21/22.

¹⁷ Nahl 16/57; Yunus 10/68.

¹⁸ Bakara 2/186; Fatıha 1/2.

¹⁹ bk. Bakara 2/255; Haşr 59/22-24; Şûrâ 42/19; Nisa 4/40.

yerine getirilmesi, resullerinin gösterdiği yoldan yürünmesi de tevhidin gereklerindedir. Sadece teorik olarak Allah'a inanmış olmak yeterli olmayıp bu inancın pratik olarak eylemlerle gösterilmesi ve desteklenmesi gerekir. İnanç ve ibadet boyutlarıyla kazanılmış olan imanın, dünyevi her türlü tutum ve davranışa yön vermesi gerçek tevhid akidesinin yansımasıdır. Peygamberlerin tamamı, bu tevhid anlayışına çağırılmışlardır. Tevhid inancı, peygamberlerin getirmiş oldukları dinlerin tamamında değişmeyen ve en önde gelen husustur.

2. Evrensel Oluşu

Allah din gönderirken insanı, onun şart ve imkanlarını, sosyal ve kültürel çevresini ve ihtiyaçlarını dikkate almıştır. Allah tarafından gönderilen dinler arasında dil, coğrafya, bilgi ve tarihî süreç farklılıkları bulunmakla birlikte; inanç esasları ve ibadet anlayışı ile adalet, doğruluk, sevgi, yardım etme gibi kavramların iyi, zıtlarının ise kötü olduğu gibi temel ve evrensel doğrular ilahi dinlerin ortak özelliğidir. Bu anlamda vahiy kaynaklı bütün dinler aynı olup, İslâm Hz. Adem'den beri gelen vahiy geleneğinin devamı ve son halkasıdır. Bu nedenle, İslâm'ın evrensel olması, dünyanın her bölgesinde yaşayan insanları ve kıyamete kadar bütün zamanları kapsamı gerekir²⁰. Nitekim İslâm'ın temel kaynağı Kur'an'ın mesajları, kıyamete kadar bütün zamanları kapsayacak ve bütün insanları ve hatta cinleri de içine alacak özellik taşımaktadır²¹.

Önceki dinler belirli bir dönem veya topluma hitap ederken, İslâm, bütün zaman ve mekanlara hitap etmektedir. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, sadece belirli bir grubu değil, tüm insanları muhatap kabul ettiği açıkça görülmektedir²². Bu bağlamda, "Ey inananlar", "Ey insanlar", "Ey Ademoğlu" gibi umumî hitaplar kullanılmıştır. Hz. Peygamber de, "*Her peygamber yalnızca kendi kavmine gönderildiği halde, ben bütün insanlara gönderildim.*"²³ demiştir.

İslâm, insanları sosyal konum ve cinsiyetlerine göre ayırt etmez. Prensipleri, insanın bireysel ve toplumsal hayatının bütün kesimlerini aydınlatır. Namaz ve oruç gibi ferdi ibadetlerde bile toplum menfaati gözetilmiştir. Dünya hayatının nimetlerine ve güzelliklerine karşı değildir. Dünya ve ahiret arasında dengeli olunmasını, aşırılığa kaçılmamasını, her iki hayatın iyilikleri için de çalışılmasını ister.

Günümüzde evrensel kabul edilen bütün değerler, İslâm'da temelini bulmaktadır. İslâm, insan hakları, doğruluk, güvenilirlik, adalet, cömertlik, misafirperverlik, eşitlik, yeniliklere açık olma, yaşlı, çocuk ve kadınların haklarını muhafaza etme, çalışmaya önem verme, barışçı bir anlayışta olma, işi liyakat ve ehliyet sahibi olanlara verme gibi evrensel ilkelerin hepsini benimsemekte ve tavsiye etmektedir.

3. Akla Değer Verişi

Akıl, insana Allah tarafından verilmiş manevi bir kuvvettir. İnsan bu güç sayesinde gerekli bilgileri, iyi ve kötü, yararlı ve zararlı şeyleri bilme imkanı elde eder. İnsanı diğer canlılardan ayıran akıl, onun en üstün vasfıdır.

İslâm dininde akıl, imanla sorumlu olmanın ilk şartıdır. İman, akıl üzerine bina edilir. İnsanın dini yükümlülüğü de akıl ve irade sahibi bir varlık oluşuna bağlanmıştır. Akıllı olmayan yükümlü kabul edilmemiş, emir ve yasaklarla sorumlu tutulmamıştır. Bu nedenle İslâm'da, akıl korunması esas gayelerden birisi kabul edilmiş ve bu gayeyi gerçekleştirmek için, geçici bir süre

²⁰ Al-i İmrân 3/19, 83, 85; Sebe', 34/28.

²¹ Rahman, 55/31-35; İbrahim, 14/1.

²² Sebe, 34/28; Furkan, 25/1; A'raf, 7/158.

²³ Buharî, *Cami'*, Teyemmüm, 1; Nesâî, *Sünen*, Gusül, 26.

bile olsa aklın fonksiyonlarını yitirmesine sebep olan içki, uyuşturucu vb. maddelerin kullanımını yasaklamıştır.

Kur'ân, insanlara akıllarını kullanmayı, kainat ve meydana gelen hadiseler üzerinde kafa yormayı tefekkür etmeyi ve derinliğine düşünmeyi emreder. Allah'ın varlığı ve birliği de ancak akılla anlaşılır. İnsanın varlığının sebebi, hayatın anlam ve hedefi, niçin, nasıl ve hangi ölçülere göre yaşanılması gerektiği, ölüm sonrası durumunun ne olacağı gibi metafizik alemle ilgili vahiy kaynaklı bilgiler de akıl ile değerlendirildiğinde bir anlam ifade eder. Tefekküre vurgu yapılarak, bilinenden bilinmeyen çıkarılması istenmiştir. İnsan kendisindeki, diğer canlılardaki ve sistemlerdeki mükemmelliği aklı sayesinde değerlendirebilir ve bunları Allah'ın yarattığını kavrayabilir, ölümü anlayabilir ve kaderi değerlendirebilir. Bunun için Kur'an'da, "akletmez misiniz?" denilerek, insanlar düşünmeye davet edilmiştir²⁴. Buna karşılık aklını kullanmayanlar, düşünmeyenler kınanmıştır²⁵.

Dinî emirlerin muhatabı olması ve onların anlaşılıp uygulanması açısından akıl birinci önceliği haizdir. Bu bağlamda akıl, şüphe aracı olarak görülmemiş, aksine inanç ve ibadetin temelinde var olduğu vurgulanmıştır. Aklın bir ürünü olan kıyas, dinî hükümlerin dört temel kaynağından biri olarak kabul edilmiş ve İslam hukukunda sıkça kullanılmıştır.

İslâm bilginlerine göre ilahî vahiy akl-ı selîmin kabul edemeyeceği hükümler içermez. Çünkü aklı muhatap alan bir dinin makul olmayan hükümler içermesi kendi içinde bir tezat teşkil eder. Allah tarafından peygamberleri aracılığıyla açıklanan inanç ve ibadetlerle ilgili esaslar konusunda aklın yeni bir hüküm koyma yetkisi yoktur. Ancak inanç ve ibadetlerle, hakkında kesin hüküm bulunan değişime kapalı konular dışındaki günlük hayatla ilgili alanlarda, değişen şartlar ve olaylar karşısında, dinin temel ilkelerine uygun yeni yorumlarla çözüm üretmek ve hüküm vermek aklın görevidir.

4. İnsan Sevgisi ve Hoşgörü

Kur'an-ı Kerim'de insan ile ilgili olarak, "Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık" (Tîn, 95/4) ve "Andolsun biz insanoğlunu şerefli kıldık." (İsrâ, 17/70) buyurulmuştur. İslâm düşüncesinde, yaratılanı Yaratandan dolayı sevmek ve ona merhamet etmek, Allah'a olan imanın kemal noktasını oluşturmaktadır. Kişinin merhamet etmesi, hem varlığın yaratıcısına, hem de kendine karşı bir görevidir.

İnsanın doğuştan getirdiği kişilik hakları, dokunulmaz kabul edilmiştir. Kişinin inancı, cinsiyeti, etnik kökeni, sosyal statü ve konumu, insan olarak kendisine verilecek değerde etkin değildir. Her insana, Allah'ın yarattığı mükerrem bir varlık anlayışı ile muamele edilmelidir.

İslâm'da herkese af ile muamele edilmesi ön görülmüştür. Nitekim Kur'anda olgun müminlerin özellikleri sıralanırken, "Onlar insanları affederler.." (Âl-i İmrân, 3/134) buyurulmaktadır.

"Alemlere rahmet" (Enbiyâ, 21/107) ve "en güzel örnek" (Ahzâb, 33/21) olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s.), bireyler arasında sevgi ve saygıyı yerleştirmek istemiş ve "Birbirinizi sevmedikçe tam anlamıyla inanmış olmazsınız." buyurmuş²⁶, başka bir hadiste de inananları bir vücuda benzetmiştir²⁷.

Hoşgörü; anlayışla karşılamak, farklı dil, cins, din ve inanç sahiplerinin varlıklarından rahatsızlık duymamak demektir. Dolayısıyla toplu yaşamın vaz geçilmez bir unsurudur. Zira

²⁴ Yusuf 12/109; Enbiya 21/10; Mü'minun 23/80.

²⁵ Enbiya 21/67.

²⁶ Müslim, İman, 93.

²⁷ Müslim, Birr, 67.

insanların düşünceleri, amaçları, hedefleri ve yöntemleri çoğu zaman farklı olduğundan her zaman ve her konuda aynı şekilde düşünmeleri mümkün değildir.

Hoşgörü anlayışı İslam toplumlarında öteden beri vardır, bizzat Hz. Peygamber hoşgörü anlamındaki müsâamaha kelimesini kullanmış ve uygulamıştır. Hoşgörü, Hz. Peygamber'in en belirgin özelliklerinden biridir. Etrafındaki Müslümanlara olduğu gibi, diğer dinlerin mensuplarına da hoşgörü göstermiş, saygılı davranmıştır. Tebliğ ve irşat görevini yerine getirmesi, diğer inançları bir vakıa olarak kabul etmesine engel olmamıştır. Müşrik Araplar ve Yahudilerle Medine Sözleşmesini imzalamış, onlara inanç, fikir, can ve mal güvenliği tanımıştır. Hıristiyan bir grubun kendi mescidinde ibadet etmesine izin vermesi de, onun engin hoşgörüsünü gösterir.

E. İmanın Tanımı ve İman Esasları

1. İmânın Tanımı

Sözlükte tasdik etmek ve güven vermek anlamlarına gelen "*iman*", dinî bir terim olarak Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve insanlığa tebliğ ettiği dini hükümlerin doğru ve gerçek olduğuna inanmak anlamına gelir. İmân, esas olarak, inanılacak şeyleri kalp ile tasdik etmektir. Bunun dil ile söylenmesi ise, diğer insanların onu Müslüman olarak bilmeleri içindir.

İman, "*icmâli imân*" ve "*tafsîli imân*" olmak üzere iki kısma ayrılır: "*İcmâli imân*", iman edilecek şeylere kısa ve topluca iman etmektir. Bu, kelime-i tevhid olarak bilinen "*lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Rasûlüllah* (Allah'tan başka tanrı yoktur. Muhammed Allah'ın elçisidir)" cümlesiyle ifade edilir. "*Tafsîli imân*" ise iman esaslarının tamamını ayrı ayrı belleyip hepsine iman etmektir.

2. İmân Esasları

İman esasları, Cibrîl hadisi diye bilinen hadiste, Hz. Peygamber tarafından, "*İmân, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere -hayır ve şerrin Allah'ın yaratması ile meydana geldiğine- inanmaktır.*" şeklinde açıklanmıştır²⁸.

a) Allah'a imân; Allah'ın varlığına, birliğine, yaratan, yaşatan ve rızık verenin yalnız Allah olduğuna, O'ndan başka ibadete layık ilah olmadığına, O'nun eşi ve benzeri bulunmadığına, bütün kemal sıfatlara sahip ve eksiklik ifade eden sıfatlardan uzak olduğuna inanmayı gerektirir.

b) Meleklerle imân; melek adı verilen, nurdan yaratılmış, latif, yeme, içme, erkeklik, dişilik, uyuma gibi beşerî özellikleri bulunmayan, Allah'a isyân etmeyen, O'na ibadet ve taat içinde bulunan, Allah'ın emirleriyle farklı şekillere girebilen, gözle görülmeyen yaratıkların varlığını kabul etmeyi gerektirir.

c) Kitaplara imân; Yüce Allâh'ın insanlığa mesajını bildirmek için peygamberlerine göndermiş olduğu kitapların tamamına iman etmeyi gerektirir. Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. Davûd'a Zebur, Hz. İsa'ya İncil, Hz. Muhammed'e ise Kur'ân verilmiş; ayrıca diğer bazı peygamberlere de ilahi mesajlar sahifeler halinde ulaştırılmıştır. Kaynaklarda bu peygamberlerden Hz. Adem'e 10, Hz. Şît'e 50, Hz. İdris'e 30 ve Hz. İbrahim'e 10 sayfa verildiği bildirilmektedir.

Kur'ân'ın dışındaki diğer kitapların asılları korunamamıştır. Kur'ân Allah'tan geldiği gibi aynen korunmuş ve kıyamete kadar da korunacaktır (Hicr, 15/9)

²⁸ Müslim, İmân, 1. 5. I, 37, 40. bk. Buhârî, İman, 37. I, 8. Tirmizî, İmân, 4. Ebû Dâvud, Sünnet, 16. Nesâî, Mevâkîf, 6, İbn Mâce, Mukaddime, 9.

d) Peygamberlere îman; Hz. Adem'den Hz Muhammed'e kadar her topluma peygamber gönderildiğine (Fâtır, 35/24. Hadîd, 57/25), peygamberlerin Allah'ın emir ve yasaklarını, helal ve haram kıldığı şeyleri, hüküm ve tavsiyelerini insanlara ulaştırdıklarına, insanlara örnek olduklarına inanmayı gerektirir. Peygamberler; özü, sözü ve davranışları dosdoğru, güvenilir, akıllı ve günahsız insanlardır. Peygamberlerden 25 tanesinin ismi Kur'ân'da geçmektedir.

e) Âhiret gününe îman; öldükten sonra insanların tekrar dirileceklerine, mahşer yerinde toplanacaklarına, dünyada bütün yaptıklarından sorgulanacaklarına; iman itaat, inkâr ve isyan durumlarına göre cennet veya cehenneme gideceklerine iman etmeyi gerektirir. İslâm inancına göre kâfir, müşrik ve münafıklar cehennemde ebedî olarak kalacaklardır. Günahkâr müminler Allah affetmez ise cezalarını cehennemde çekecekler, sonra îmânlarının mükafatını görmek üzere cennete gireceklerdir.

f) Kaza ve kadere îman; Allah'ın ezelden ebede kadar olacak şeylerin zaman ve mekanını, nitelik ve özelliklerini, kısaca ne şekil ve ne zamanda olacaklarsa onların hepsini ezelde daha bunlar yok iken bilip o suretle takdir etmesine (kader); ezelde takdir ve irade buyurduğu şeylerin zamanı gelince her birisinin ezeldeki ilim, irade ve takdirine uygun bir şekilde meydana gelmesine (kaza) iman etmeyi gerektirir (Hadîd, 57/22).

Kaza ve kader Allah'ın ilmi ve iradesi ile ilgili konulardır.

İmânın geçerli olabilmesi için; a) imânda şüphe olmaması (Hucûrat, 49/15), b) imân edilecek şeylerin hepsine inanılması (Bakara, 2/85. Nisa, 4/150-151), c) yeis (ölümle karşı karşıya kalınan son an) halinde olmaması (Nisa,4/18Mümin, 40/85), d) imâna şirk karıştırılmaması (En'am, 6/82) gerekir. Bu şartlardan biri eksik olursa, iman geçerli olmaz.

F. İmân-Amel İlişkisi Ve İmanın Gündelik Hayata Yansıması

"Amel", kişinin İslâm'ın hükümlerini hayatında uygulaması demektir. İslâm'a göre iman, sadece felsefî bir inanç ve kanaatten ibaret değildir. İman eden insan, inancının gereği olarak, Allah'ın emir ve yasaklarına, helal, haram, öğüt ve tavsiyelerine uymak ve Kur'ân ahlakına sahip olmak zorundadır. İman, ibadet etmeyi, ibadet de ahlaklı ve dürüst olmayı gerektirir. Nitekim Yüce Allâh Kur'ân'da; "(Ey Muhammed) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı bilir." (Ankebût, 29/45); "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı." (Bakara, 2/183) buyurulmuştur.

Mümin, imanının gereği günde beş vakit namaz kılmak ve ramazan orucunu tutmak zorundadır. Kıldığı namaz ve tuttuğu orucun da onu her türlü haram ve kötülükten uzaklaştırması gerekir.

Peygamberimiz (a.s.); "Biriniz oruçlu iken çirkin, kötü ve kaba söz söylemesin, bağırıp çağırmasın, kavga etmesin. Birisi kendisine sataşırsa ona 'ben oruçluyum' desin,"²⁹ "Kim yalan sözü ve yalan ile iş yapmayı bırakmazsa Allah'ın onun yemesini ve içmesini terk etmesine ihtiyacı yoktur"³⁰ buyurmuş; ey Allah'ın elçisi! İslam hakkında bana öyle bir söz söyle ki senden sonra onu kimseye sormayayım diyen sahâbîye Peygamberimiz (a.s.) "Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol"³¹ cevabını vermiştir.

Dolayısıyla imanın gereği olarak oruç tutan ve namaz kılan mümin; yalan, yalancı şahitlik, gıybet, iftira, hile, aldatma, hırsızlık, kumar ve benzeri kötü söz, fiil ve davranışlardan

²⁹ Müslim, Sıyâm, 163. I, 807. Buhârî, Savm, 9.

³⁰ Buhârî, Savm, 9. I, 228. Ebû Dâvûd, Savm, 25. I, 767.

³¹ Müslim, İman, 62. I, 65.

uzak, söz ve eylemlerinde dürüst ve dosdoğru olmak zorundadır. Nitekim Kur'an'da, "(Ey Peygamberim!) Emrolunduğun gibi dosdoğru ol, seninle birlikte tövbe eden müminler de dosdoğru olsunlar" buyurulmaktadır (Hüd, 11/112).

Kur'an'da bir çok âyette "îman edin" (Nisa, 4/136 Teğabün, 65/8) emrinin yanında; "konuştuğunuzda doğruyu söyleyin" (Ahzâb, 33/70), "Yalandan kaçının" (Hac, 22/30); "Tartıyı adaletle tam yapın, teraziye eksik tutmayın" (Rahmân, 55/9); "Allah için adaletle şahitlik edenler olun" (Mâide, 5/8); "Yaptığınız sözleşmeleri yerine getirin" (5/1Mide, 5/1); "Zinaya yaklaşmayın" (İsrâ, 17/32), "Yetim malı yemeyin" (İsrâ, 17/34), "Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın" (İsrâ, 17/33), "Birbirinizin gizli hallerini ve kusurlarını araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın" (Hucûrât, 49/12), "İsraf etmeyin" (A'râf, 7/31), "Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin" (Nisa, 4/29), "Sakin anne-babana öf bile deme, onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle" (İsrâ, 17/23), "Cimri olma" (İsrâ, 17/29) ... buyurulması, imanın etkisinin, kişinin bütün hayatında görülmesi gerektiğine işaret etmektedir.

İmanın gereği olarak yapılması gerekenleri yapmayan, emir ve yasaklara riayet etmeyen mümin, İslâm'dan çıkmamakla birlikte, günahkâr ve isyankâr olur. Ahiretteki hesabı Allâh'a kalmıştır; Allâh dilerse onu affeder, dilerse cezalandırır.

G. Emir ve Yasakların Hikmetleri

Allah'ın güzel isimlerinden biri de, **Hakîm**dir. Hakim ise, her işi ve her hükmü doğru ve bir amaca yönelik olan, yaratıklarını mükemmel ve sağlam bir şekilde vâr eden ve onları iyi bilen anlamlarına gelmektedir.

Kur'an'da Allah'ın her şeyi en güzel biçimde yarattığı³², bütün varlıkları amaçsız, boş yere ve eğlence olsun diye var etmediği³³ bildirilmektedir. Kâinattaki düzen ve uyum, eşya ve olaylardaki âhenk de Allah'ın fiillerindeki hikmeti göstermektedir.

Kur'an'da pek çok âyette Allah'ın "hakîm (hikmet sahibi)" olduğuna vurgu yapılmakta; "Şüphesiz Allah, azizdir, hikmet sahibidir" (Bakara, 2/220); "Şüphesiz Allah alîmdir, hikmet sahibidir" (Tevbe, 9/28); "... İyice bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"(Mâide, 5/50) buyurulmaktadır.

Allah'ın bütün emir ve yasaklarında, kullar tarafından anlaşılabilen veya anlaşılabilen pek çok hikmet vardır. Allah'ın koymuş olduğu bütün hükümlerdeki genel amaç; özet olarak kulların yararlarını sağlamak ve zararlarını gidermek şeklinde ifade edilebilir. Dinî hükümlerde canın korunması, aklın korunması, neslin korunması, malın korunması ve dinin korunması beş temel amaç olarak kabul edilmiştir. Nitekim, canın korunması amacıyla, cana kıymak yasaklanmıştır³⁴, haksız yere cana kıyanlar için dünya ve ahirette cezalar öngörülmüştür³⁵. Aklın korunması amacıyla, alkollü içkiler ve uyuşturucu maddeler yasaklanmıştır³⁶. Neslin korunmasına yönelik olarak, evlilik tavsiye edilirken³⁷, evlilik dışı ilişkiler³⁸, kürtaj, çocukların öldürülmesi³⁹, iffete iftira⁴⁰ yasaklanmıştır. Malın korunmasını temin amacıyla hırsızlık, gasp, karaborsacılık, dolandırıcılık, faiz vb yasaklanmıştır, ticaret teşvik edilmiştir⁴¹. Dinin korunmasına

³² Secde, 32/7.

³³ Sâd, 38/27, Dühân, 44/38-39.

³⁴ İsrâ 17/33.

³⁵ bk. Nisa 4/93; Bakara 2/178-179.

³⁶ Maide 5/90.

³⁷ Nur 24/32.

³⁸ A'raf 7/33; İsrâ 17/32.

³⁹ İsrâ 17/31.

⁴⁰ Nur 24/4-10, 23,24.

⁴¹ bk. Bakara 2/275-279, 282-283; Mutaffifin 83/1-3; Nisa 4/29; İsrâ 17/35; Cuma 62/10.

yönelik olarak, imanda sebat⁴², namaz, zekat, oruç, hac gibi ibadetler⁴³, Allah ve Peygambere itaat⁴⁴ ile cihat⁴⁵ emredilmiş; Allâh'a ve peygamberine isyan, haddi aşmak, kafirleri sırdaş edinmek, diğer din mensuplarının ilahlarına ve kutsal saydıklarına hakarete bulunmak vb. yasaklanmıştır⁴⁶

H. Allâh Sevgisi

Allâh'ın yarattıklarına bahşettiği en önemli şeylerden biri olan sevgi, kişiyi bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygudur. Varlıklar içerisinde en çok sevgiye layık olan, bizi yaratan, yaşatan ve rızıklandıran Yüce Allah'tır. Nitekim Hz. Peygamber, “*Sizi nimetleriyle rızıklandığı için Allah'ı seviniz*” buyurmuştur.⁴⁷

Allâh sevgisi, ancak O'na itaat edip dîni görevleri yerine getirmeye özen göstermek; O'nun rıza, hoşnutluk ve yakınlığını arzu etmek şeklinde ifade edilir. Bu nedenle *Allah sevgisi*; iman edip, sâlih ameller işlemeyi, özverili, sabırlı, itaatkâr ve Kur'an ahlakına sahip olmayı; kısaca Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e uymayı gerektirir. Nitekim Kur'an'da “(Ey Peygamberim!) *De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin*” buyurulmaktadır (Al-i İmrân, 3/31).

Yüce Allah, kendisini seven insanları şöyle tanıtmaktadır: “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilin ki) Allah, onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allâh onları sever, onlar da Allâh'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihat ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. İşte bu Allâh'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allâh lütfü geniş olandır. Hakıyla bilendir.*” (Mâide, 5/54).

Allâh'ı sevmenin başka bir göstergesi de, Allâh'ın yarattıklarını, Allah için sevmektir. Yunus Emre bu hususu şu dizeleriyle güzel bir şekilde ifade etmektedir:

Elif okuduk ötürü,
Pazar eyledik götürü,
Yaradılanı hoş gördük
Yaradandan ötürü.

Kamil mü'minin özelliklerinden biri de, sevgisinin ve nefretinin, temelde Allâh rızasını kazanmaya yönelik olmasıdır. Hz. Peygamber, “*Kim Allah için sever, Allah için kızar, Allah için verir ve Allah için men ederse (o kimsenin) imanı kemale ermiştir*”⁴⁸, “*Amellerin en fazîletlisi Allah için sevmek ve Allah için kızmaktır*”⁴⁹ buyurmuştur.

İ. Sevap-Günah ve Tövbe Anlayışı

İslâm inancına göre, dinin emir ve yasaklarına uygun davranışlarda bulunan Mü'min kimseye Allâh'ın vereceği mükafata *sevap* denir. Allâh'ın mükafatını kazandıran işlere de "sevaplı işler" anlamına kısaca *sevap* denir. Emir ve yasaklarına aykırı davranmaya ise *günah* denir.

⁴² Nisa 4/136

⁴³ Bakara 2/43, 185; Al-i İmrân, 3/97

⁴⁴ Al-i İmrân 3/102, 132

⁴⁵ Saff 61/10-11.

⁴⁶ bk. Nisa 4/14; En'am 6/108; Al-i İmran 3/118.

⁴⁷ Tirmizî, Menâkıb, 33.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, Sünnet, 16. (V, 60)..

⁴⁹ Ebu Davud, Sünnet, 3. (V, 7).

Şirk ve küfür en büyük günahdır. Hz. Peygamber günahı, "*kişinin vicdanını tırmalayıp, onu huzursuz eden ve diğer insanların bilmesini istemediği şeydir*" şeklinde tanımlamıştır.⁵⁰

İnsan iyiyi de, kötüyü de yapabilecek yetenekte yaratılmıştır. Nitekim Kur'an'da buna işaretlerle "*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip, ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham eden (Allah'a) andolsun ki, nefsinin arındırılan kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır*" buyurulmaktadır (Şems, 91/7-10).

İslâm inancına göre her insan, günahsız doğar. Akıllı olarak ergenlik çağına eriştiğinde dinî hükümlerle yükümlü olur. Bundan sonra davranışlarına göre sevap veya günah kazanır. Şirk ve küfür dışındaki günahların işlenmesi kişiyi İslâm dairesinden çıkarmaz.

İnanan kişi, günahattan sakınmak için gerekli gayreti göstermelidir. Bununla birlikte her insan, günah işleyebilir. Ancak önemli olan günahatta ısrar etmeyip tövbe edebilmektir. Hz. Peygamber, "*Her insan hata yapar. Hata edenlerin en hayırlısı ise, tövbe edenlerdir*"⁵¹ buyurarak bu gerçeğe işaret etmiştir.

Yüce Allah, günahattan kurtuluş yolu olarak insanlara tövbe kapısını sonuna kadar açmıştır. **Tövbe**, insanın günahından dolayı pişmanlık duyması, o günahı terk ederek Allah'a yönelmesi ve O'ndan, af dilemesidir. Bu anlamda tövbe, kulun şirk ve küfürden îmana; isyandan itaate, günahattan sevaba, yanlıştan doğruya yönelmesidir.

Müslüman'ın günahlarına tövbe etmesi dinî bir görevdir. Bu görev ömür boyunca devam eder. Tövbe etmek için aracıya ihtiyaç olmadığı gibi, tövbe etmenin özel bir zaman ve mekanı da yoktur. İnsanın, zaman kaybetmeden ve ölüm ile karşı karşıya gelmeden günahından tövbe etmesi gerekir. Çünkü son nefeste yapılan tövbe geçerli değildir⁵².

İnsanın günahı ne kadar büyük ve ne kadar çok olursa olsun şartlarına uygun tövbe ederse Allah onu bağışlar. Çünkü Allah; tövbeleri çok kabul eden, çok bağışlayan ve çok merhametli olandır⁵³. Onun için Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez. Yüce Allâh bu hususu şöyle ifade etmektedir: "*(Ey Peygamberim!) De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*" (Zümer, 39/53)

Yüce Allâh, tövbe eden kullarından razı olacağını ve onları seveceğini Kur'an'da müjdelemektedir⁵⁴. Ayrıca büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahları bağışlayacağını da bildirmektedir: "*Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, (küçük) günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere koyarız*" (Nisa, 4/31. bk. Necm,53/32).

⁵⁰ İbn Mâce, Zühd, 51. No: 2388.

⁵¹ İbn-i Mâce, Zühd, 30. Hadis 4251.

⁵² Nisa, 4/18.

⁵³ bk. Bakara 2/54, 160, 173; Âl-i İmran 3/31.

⁵⁴ Bakara, 2/222.

İkinci Bölüm

İbadet

A. İbadet anlayışı

İbadet, mükellef olan Müslüman'ın, Rabb'ına tazim için yaptığı ve yapılmasında sevap olan, Allah'a yakınlık ifade eden şuurlu itâat anlamına gelir. İbâdet; boyun eğmenin, saygı göstermenin ve kulluğun en son noktasıdır.

Kur'an'da ibâdet kavramı; Allah'ın varlığını ve birliğini ikrar etmek, kitap ve Peygamberlerini doğrulamak, Allah'ın razı olduğu şeyleri yapmak, Allah'ın hükmüne razı olmak, nimetlerine şükretmek, musibetlere sabretmek, insan haklarına saygı göstermek, onlara şefkat ve merhamet etmek gibi îman, ahlak, namaz, hac, zekat, oruç, cihad, boşanma, helal-haram, mîras, ticaret, ahde vefa, yemin, keffâret vb. İslâm'ın bütün hükümlerini uygulamayı, emir ve yasaklarına riayeti ifâde eder⁵⁵. Bir amelin ibâdet olabilmesi için; kişide îmân, niyet ve ihlâs olması ve ibadetin İslâm'a uygun olması gerekir.

Kur'an'da insanın, Allah'a ibadet için yaratıldığı⁵⁶, Peygamberlerin insanları Allah'a ibâdet etmeye davet ettikleri⁵⁷ bildirilmiş ve ibâdetin, ihlasla⁵⁸ ve hiç bir şeyi Allâh'a ortak koşmadan yalnız O'nun için yapılması istenmiştir⁵⁹. İbadet görevi yapıldığında, hem Cenabı Hakk'ın verdiği nimetlere karşı teşekkür borcu ödenmiş, hem de O'nun sevgisi kazanılmış olur.

Kur'an'da geçen ibadet kavramının kapsamı, Allâh'a itaati ifade etmek açısından, hayatın bütün alanlarını kapsamakla birlikte, dar anlamda ibadet denilince, mükelleflerden şartlara bağlı olarak yerine getirilmesi istenen düzenli ibadetler anlaşılmaktadır.

Öğretimde kolaylığı sağlamak üzere *İslâm'ın şartları* olarak ifade edilen bu ibadetler, Hz. Peygamber'in bir hadisinde şöyle ifade edilmiştir: "*İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir. Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna inanmak, namaz kılmak, zekat vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.*"⁶⁰

⁵⁵ bk. Nisâ 4/36; Bakara 2/172; Mü'min 40/60; Fatiha, 1/5; Nisâ 4/172,173; A'râf, 7/206; Zariyat, 51/56.

⁵⁶ Zâriyat, 51/56.

⁵⁷ Bakara, 2/83.

⁵⁸ Beyyine, 98/5.

⁵⁹ Nisâ, 4/36.

⁶⁰ Müslim, İmân, 5.

B. İbadetlerin Hikmetleri

İbadetler öz ve amacı itibarıyla kulun yüce yaratıcısını tanıması ve O'nun üstün kudreti karşısında aczini itiraf etmesi, kendisini kuşatan sonsuz zaman dilimi, uçsuz bucaksız varlıklar âlemi içinde konumunu bilip ona göre tavır alması ve bu ruh hali içinde yaratıcısıyla iletişim kurması demektir. Bunun sonucu olarak da ibadetler, bireyin mutluluğuna, kendisini tanımaya, başta kendisi olmak üzere, tabiat ve toplumla barışık yaşamasına, dolayısıyla toplumsal huzur ve barışın sağlanmasına ve sosyal dayanışmaya hizmet eder.

İbadetler, sırf Allah'ın emri olduğu için, Allah'ın (c.c.) emrettiği ve Peygamberlerin öğrettiği şekilde yapılır. İbadetler, bir takım yararları bulunduğu için değil, yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yerine getirilir. Bununla birlikte ibadetlerde bir takım hikmetler, maddi ve manevi yararlar bulunmaktadır.

Yalnız Allah'ın emrini yerine getirmek ve O'nun sevgisini kazanmak amacıyla yapılan ibadet, mü'mini Allah'a yaklaştıran en güzel vasıta; sıkıntılardan koruyan en sağlam sığınaktır. Allah'tan başkasına ibadet yapılmaz. Mü'min, ibadet sayesinde maddi ihtiraslardan kurtularak, ruhen yükselir, içi kötü düşüncelerden, dışı olumsuz davranışlardan arınarak ahlaken olgunlaşır ve Cenabı Hakk'ın sevgili kulu olur. Nitekim Yüce Allâh, "*Ey insanlar ! Sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki, (kötülüklerden) korunup sakınanlar olabilesiniz*" buyurmaktadır (Bakara, 2/21). Manevi kirlenmenin önlenmesi ve ahlâki zaafların giderilmesi, uyumlu, tutarlı, dengeli ve huzurlu bir ruhi hayatın yaşanması bakımından ibadetler en etkili vasıtalaradır.

Dinimizde Yüce Yaratıcıya yaklaşmanın yolu, O'na yükselmenin basamağı ve bu bakımdan en önemli ibadet, namaz ibadetidir. Müslüman, namazda Allah'ın huzurunda olmanın ve onunla diyalog kurmanın manevî zevkini yaşar, dünya meşgalelerinden uzaklaşarak ruhen yücelir. Namaz, insanın maddî ve manevî temizliğine vesile olur. Çünkü namaz kılmak için, kişinin namaz kıldığı yerin, giysilerinin ve bedeninin temiz olması, ayrıca abdest alması veya gusül etmesi gerekir. Daha da önemlisi kişi namaz kılmakla günahlardan arınmış olur. Nitekim Hz. Peygamber günde beş vakit namazı, bir insanın kapısının önünden akıp giden bir ırmağa, namaz kılmayı da bu ırmaktan her gün beş defa yıkanmaya benzetmiştir⁶¹.

Namaz, kalplere sorumluluk duygusunu yerleştirerek, insanın içini her türlü kötü duygu ve düşüncelerden arındırır, davranışlarını kontrol altına alarak kötülük yapmasını önler. Konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de, "*...Namazı dosdoğru kıl, gerçekten namaz hayasızlıktan ve fenalıktan alıkoyar*" buyrulmaktadır (Ankebut 29/45). Ayrıca namazın belirli vakitlerde kılınması, kişiye, düzenli ve programlı bir hayat yaşamayı öğretir. Diğer taraftan, "*Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin. Şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir*" (Bakara, 2/153) buyurularak namazın güçlülere karşı direnç gösterme konusundaki fonksiyonuna işaret edilmektedir.

Namazın cemaatle kılınması özellikle tavsiye edilmiştir. Zira namazın bu şekilde ifa edilmesinde, âmir-memur, zengin-fakir, büyük-küçük, kuvvetli-zayıf... her sınıf insan yan yana, omuz omuza saf bağlar. Namaz sayesinde yan yana gelen insanlar arasında dayanışma ve kardeşlik duyguları gelişir. Müminlerin, cuma günü daha kalabalık bir cemaat oluşturarak, işi gücü bırakıp toplu halde ibadet etmeleri emrolunmuştur⁶². Bayram namazlarında ise, daha kalabalık cemaatler teşekkül eder. Böylece namazların eda edildiği cami ve mescidler sosyal dayanışma ve kaynaşma mekanları haline gelir. Cemaat arasındaki bu manevi yakınlaşma, maddi yardımlaşmaya da zemin hazırlar. Camiye gelemeyen bir Müslüman'ın diğerleri tarafından

⁶¹ -Bkz. Buhârî, Mevâkîf, 6; Müslim, Mesâcid, 282.

⁶² Cuma, 62/9.

aranıp sorulması, hasta veya sağ olduğunun araştırılması, tesis edilen bu dayanışma ve kaynaşmanın bir göstergesidir.

Oruç ibadeti, nefsi terbiye ederek iradeyi güçlendirir ve böylece insanda kötü alışkanlıklara karşı direnme gücünü artırır. Nitekim Kur'an'da "*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı*" buyrulmaktadır (Bakara, 2/183).

Oruç, insanı maddi zevk ve şehvetler peşinde koşturan, dolayısıyla da, Allah'ın haklarına riayet etmediği için kendisine, insanların haklarına riayet etmediği için de onlara zulmetmesine sebep olan "nefs-i emâre"yi teskin eder, aşırılıkları törpüler. Oruç, ruhu kötülüklerden arındıran, sevgi, şefkat ve merhamet duygularını geliştiren bir ahlak ve davranış eğitimidir. Şöyle ki, oruç yoksulların durumunu daha iyi anlamaya, dolayısıyla onların sıkıntılarını giderme yönünde çaba sarf etmeye vesile olur. "Tok, açın halinden anlamaz" atasözü de bunu ifade etmektedir. Oruç, bireyin toplum içinde uyumlu, güvenilir ve hoşgörülü olmasını sağlar. Nitekim Hz. Peygamber, "*Oruç bir kalkandır; sakın oruçluyken, cahillik edip de kem söz söylemeyin. Biri size sataşursa, 'ben oruçluyum' deyin*" buyurmuştur⁶³.

Hz. Peygamber'in, "*Oruç tutunuz, sıhhat bulursunuz*"⁶⁴ şeklindeki hadisi, orucun insan sağlığı bakımından yararlı olduğunu ifade etmektedir. Bu husus tıbben de kanıtlanmıştır.

Zenginlerin mallarından bir kısmını ihtiyaç sahiplerine vermesi suretiyle yerine getirilen zekat, bireyin cimrilik, bencillik gibi kötü huylardan arınmasına; toplumsal bünyenin sağlıklı bir şekilde serpilip büyümesine, gelişmesine hizmet etmektedir. Kur'an'da bu husus, "*Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin sadaka (zekat) al ve onlara dua et.*" şeklinde ifade edilmektedir (Tevbe, 9/113). Buna göre zekat, bireylerin mala karşı olan aşırı tutkusunu azaltmak, fertler arasında karşılıklı sevgi ve saygı duygularını geliştirmek, servet dağılımının dengeli bir şekilde olmasına katkı sağlamak ve nihayet servet düşmanlığını önlemek suretiyle toplumsal huzur ve barışın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan zekat, fakir, kimsesiz, yetim, yolda kalmış ve borçlu gibi yardıma muhtaç bütün sınıfları kapsayan geniş bir kitleye yönelik olduğundan, önemli bir sosyal güvenlik fonksiyonu icra etmektedir.

Her seviyede insanın aynı kıyafete bürünerek yerine getirdiği hac ibadeti, mahşer ve hesap gününü hatırlatır. Bu da, Allâh katında bütün insanların eşit olduklarını, dünya hayatının geçici olduğunu; dolayısıyla insanların haklarına saygılı olmanın gerekliliğini, mal, mülk ve makamların üstünlük aracı olmayacağını öğretir. Hac, müminlerin samimî bir şekilde Allâh'a yönelerek, tövbelerinin kabul edilmesine ve günahlarının bağışlanmasına vesile olur. Kutsal yerleri görmek, insana manevî bir heyecan vererek dini duyguları kuvvetlendirir. Dünyanın çeşitli ülkelerinden kutsal topraklara gelen, renkleri ve dilleri ayrı olan insanları tek gaye etrafında birleştiren hac, insanların tanışmalarına, birlik ve kardeşlik şuurunun oluşmasına vesile olur ve problemlerin çözümüne katkı sağlar. Bu yönüyle hac, milletlerarası bir kongre niteliği taşır.

Müslüman toplumların belirli simgesi ve şiarı sayılan ibadetlerden biri olan kurbanın ruhunda Hakka yakınlık ve halka fedakarlıkta bulunma anlayışı vardır. Kurban; asırlardan beri özellikle milletimizin dini hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Kurban, Müslüman'ın bütün varlığını gerektiğinde Allah yolunda feda etmeye hazır olduğunun bir nişanesidir. Diğer taraftan kurban, insanın nefsanî arzularını ve süflî duygularını boğazladığının da sembolik bir ifadesidir.

⁶³ - . Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 30.

⁶⁴ - Aclûnî, Keşfü'l-Hafa,I,445.

İlahî dinlerin sonuncusu olan İslam; ferdi, ruhi-derûni hikmetlere ve insanî erdemlere ulaştırmayı öngörürken; toplumlar için, birleştirici ve bütünleştirici bazı emir ve uygulamaları da müesseseleştirmiştir. İslam dininin bu üstün özelliği, zekat, hac ve kurban gibi sosyal boyutlu malî ibadetlerde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ibadetler, asırlardan beri bütün Müslüman toplumlarında, genel esasları ve özü hiç bir değişikliğe ve müdahaleye uğramadan devam etmiş ve yeni nesillere intikal ettirilmiştir.

C. Hz. Peygamberin İbadet Hayatı

Her konuda olduğu gibi ibadetler konusunda da ümmetine örnek olan Hz. Peygamber, ibadetlerde kulluk bilincinin diri tutulmasına önem vermiş; imanın anlam ve lezzetinin, ancak ibadet ve güzel davranışlarla desteklendiğinde yakalanabileceğini belirtmiştir⁶⁵. Zira sosyal hayattaki bilinçli duyarlılık, Allah'a karşı sorumluluk bilinci diye de ifade edebileceğimiz takva hali böyle oluşur. Sürekli Yüce Allâh'a ibadetle meşgul olan Hz. Peygamber, ibadetlerine devam etmiş, ömrü boyunca hiçbir ibadetini bırakmamış; *"en hayırlı ibadet, az da olsa, devamlı olandır"* buyurmuştur⁶⁶.

Hz. Peygamber, kendisi ibadetlere son derece düşkün olmasına rağmen, ümmetinin daha fazla ibadet etme gayretiyle de olsa, aşırı gitmesini hoş karşılamamış, bunu helâk sebebi saymıştır. Hz. Peygamber'in ibadet hayatı hakkında bilgi alan üç sahâbi, onun geçmiş ve gelecek bütün günahları affedilmesine rağmen böyle ibadet etmesini göz önüne alarak; biri hayatı boyunca uyumadan geceleri namaz kılacağını, ikincisi hayatı boyunca oruç tutacağını, üçüncüsü de evlenmeyeceğini söylemiştir. Bu haber kendisine ulaştınca Hz. Peygamber, *"Sizler böyle böyle söylemişsiniz. Halbuki Allah'a yemin olsun Allah'tan en çok korkanınız ve yasaklarından en ziyade kaçınanınız benim. Fakat buna rağmen, bazen oruç tutar, bazen tutmam; geceleri biraz namaz kılar, biraz da uyurum ve evlenmiş bulunuyorum. İşte bu benim sünnetimdir, kim sünnetimi beğenmezse benden değildir"* buyurmuştur.⁶⁷

Hz. Peygamber, ibadetlerde uyguladığı ve ümmetine tavsiye ettiği prensiplerden biri de kolaylık prensibidir. Bu sebeple, O'nun gönlü, hiçbir zaman kişilerin ibadet etme gayretiyle de olsa ağır yükler altına girmesine razı olmamıştır. Öyle ki O, ibadetin veya dini bir hükmün aslının korunması kaydıyla her konuda Müslümanlar için hep kolay olanı tercih etmiştir⁶⁸.

Hz. Peygamber dinin direği olarak tanımladığı namaza çok düşkün olup⁶⁹, onu gözünün nuru olarak nitelendirmiştir⁷⁰. Kur'an'ın emrine uyarak namazlarını huşu üzere kılan⁷¹ Hz. Peygamber, namaz kılarken sanki dünyaya veda eder, âhiret alemine daldı⁷². Zaten asıl olan, ibadetlerin Allâh'ı görüyormuşçasına yapılmasıdır. Nitekim Cibrîl hadisinde ihsanı bu şekilde tanımlamış ve *"her ne kadar biz Allah'ı görmüyorsak da Allah bizi görür"* demiştir⁷³.

Farz namazlara ilave olarak değişik zamanlarda nafîle namazlar da kılan Hz. Peygamber, gece ibadetine önem vermiştir. Özellikle Ramazan gecelerini ihya etmiş ve ramazanın son on gününü itikâfla geçirmiştir⁷⁴. Okuduğu ayetlerin derin anlamları üzerinde düşünmüş, namazların peşinden sık sık kısa ve özlü dualar yapmış, Yüce Allâh'ı zikrederek, bol bol tövbe ve istiğfarda

⁶⁵ Buhârî, İman, 8.

⁶⁶ Buhârî, Rikâk, 18.

⁶⁷ Buhârî, Nikah, 1.

⁶⁸ Müslim, Fezail, 20.

⁶⁹ Tirmizî, İmân, 8.

⁷⁰ Nesâî, İştretü'n-nisâ, 1.

⁷¹ Müminûn, 23/1-2.

⁷² İbn Mâce, Zühd, 15.

⁷³ Buhârî, İmân, 37.

⁷⁴ Müslim, İtikâf, 7.

bulunmuştur. Kur'an okumayı ve başkasının okuduğu Kur'an'ı dinlemeyi çok seven Hz. Peygamber, Ramazan gecelerinde Cebrâil ile buluşarak Kur'an'ı mukabele etmişlerdir.

Oruçla ilgili olarak Hz. Peygamber, iftarda acele edilmesini, sahurda ise imsak vaktine kadar yenilmesini tavsiye emiş; sahur yemeğinde bereket olduğunu söylemiştir⁷⁵. Hz. Peygamber Ramazan orucunun yanında, yılın belirli dönemlerinde daha yoğun olmak üzere nafile oruçlar tutmuştur. Her ayın ortasına denk gelen günlerde, Pazartesi ve Perşembe günlerinde, Muharrem ayının 9-10 veya 10-11. günlerinde, Şevval ayında 6 gün oruç tuttuğu ve ümmetine tavsiye ettiği, Recep ve Şaban aylarında ise daha fazla oruç tuttuğu hadis kaynaklarında yer almaktadır.

Hz. Peygamber, ihtiyacından fazla malını hiçbir zaman elinde tutmamış, komşularına ve ihtiyaç sahibi kimselere göndermiştir. İnsanların en cömerti olan Hz. Peygamber, inananları zekatlarını vermeye ve zekatla da yetinmeyip onun dışında da ihtiyaç sahiplerine mali yardımda bulunmaya davet etmiştir. Zekatların biran evvel yerlerine ulaştırılmasına özen göstermiş, toplanan zekatları mümkün mertebe hiç bekletmeden dağıtmıştır.

Her konuda Müslümanlara örnek olan Hz. Peygamber, hiç şüphesiz ibadet konusunda da en güzel örnektir. Her Müslüman'ın gücü nispetinde onu örnek alarak kendisine bir ibadet programı oluşturması gerekir. Bununla birlikte, ümit ile korku arasında yaşamayı prensip edinmesi gereken Müslüman bireyin, ibadetlerini yetersiz görerek ümitsizliğe düşmesi doğru olmadığı gibi, ibadetlerine güvenmesi de doğru değildir.

D. Günlük, haftalık, yıllık ibadetler ve bunların yapılışı

Dini emirlerle yükümlü olan Müslüman'ın, hayatı boyunca yapması gereken ibadetler vardır. Bu ibadetlerden bir kısmının her gün, her hafta veya her yıl tekrar edilmesi gerekirken, bir kısmının ömürde bir kez yapılması yeterlidir. Günlük yapılması gereken ibadet, beş vakit namazdır. Bunun yanında haftada bir defa Cuma namazı kılınır.

Her yıl tekrar edilmesi gereken ibadetler ise, zekat, Ramazan ayında tutulan oruç, yılda iki kez kılınan bayram namazları ve Kurban bayramında kesilen kurbandır. Hac ibadeti ise, ömürde bir defa yapılmakla yerine getirilir.

Bunların dışında, belirli bir periyoda bağlı olmaksızın, cenaze namazı, adak, nafile namaz, sadaka ve kurbanlar, dua ve zikirler ibadet olarak ifa edilmektedir. Her ibadetin, kendine göre şartları ve yerine getiriliş şekilleri bulunmaktadır.

1. Temizlik ve bunun ibadetlerle ilişkisi

İslâm dini, hem maddi hem de manevi temizliğe büyük önem vermiş; gerek genel anlamda temizlik gerekse ibadet amaçlı temizlikle ilgili bir takım ilke ve ölçüler getirerek temizliği bazı ibadetler için ön şart saymıştır. Bu, İslâm dininin, insan hayatını maddi ve manevi yönleriyle bir bütün halinde ele aldığı bir göstergesidir. Çünkü ruhun yücelebilmesi ve insanın manevi bir atmosfere geçebilmesi, kişinin manevi kirlilerden arınması, Allah'ı tanıyıp O'na ibadet ve itaat etmesiyle ilgili olduğu kadar insanı çevreleyen fizik şartların buna uygun olmasına da bağlıdır. Kuşkusuz, bu anlamda beden ve çevre temizliğiyle ibadet hayatı ve manevi arınma arasında sıkı bir bağ vardır. Zira Kuran-ı Kerim'de temizlikten bahsedilirken hem maddi hem de manevi temizliği kapsayacak şekilde söz edilmesi bunun açık bir kanıtıdır.

İslâm kültüründe genel anlamdaki temizlik ile ibadet amaçlı temizlik birbirini tamamladığından, İslâm alimleri temizliği maddi, hükmi ve manevi temizlik şeklinde üçe ayırmışlardır. Maddi temizlik denilince akla beden, elbise ve çevre temizliği gelir. Bunlar, genelde ibadetlere hazırlık ve ön şart olarak, kimi durumlarda da bizzat ibadet olarak

⁷⁵ Müslim, Sıyâm, 46,48-50.

değerlendirilmiştir. Hükmi temizlik; namazın şartlarından olan ve diğer bazı ibadetlerde de tavsiye edilen abdest ve guslû ifade etmektedir. Manevî temizlik ise, kişinin gıybet, yalan, haram yemek, kendisine emanet edilen mallara hıyanette bulunmak gibi günahlardan uzuvlarını; haset, kibir, gösteriş, hırs ve benzeri duygu ve düşüncelerden kalbini; benlik ve bilincini Allah'tan gayrisinden arındırmasıdır.

Bir ayette, "...*tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rukû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun*" (Bakara,2/125) buyurularak ibadet yerlerinin temiz tutulması istenirken, başka bir ayette de "...*Allah tertemiz olanları sever*" (Tevebe,9/108) buyurularak Allah'ın sevgisini kazanmanın yolunun temiz olmaktan geçtiği haber verilmektedir. Hz. Peygamber de, "*Temizlik imanın yarısıdır*"⁷⁶, "*Allah temizdir, temizliği sever*"⁷⁷, şeklindeki sözleriyle ve değişik vesilelerle çevre, beden ve ibadet yerlerinin temizliğini emretmiş veya tavsiyede bulunmuş, kendisi de bu konudaki davranışlarıyla ashabına ve bütün Müslümanlara örnek olmuştur.

2. Namaz

Namaz İslâm'ın beş temel esasından biri olup, belli eylemler ve rükunleri bulunan; içerisinde zikir, tesbih, dua, kıyam, rüku, secde gibi alt ibadetleri toplayan özel ve önemli bir ibadettir.

Namazlar; farz, vacip ve nâfile olmak üzere üçe; farz namazlar ise, farz-ı ayın ve farz-i kifâye olmak üzere ikiye ayrılır. Farz-ı ayın olan namazlar, her gün beş vakit kılınan namazlar ile Cuma namazı olup, buluş çağına erişmiş, akıllı her Müslüman'a farzdır. Terk edilmesi, kılınmaması büyük günahdır. Günlük farz namazlar, sabah namazı 2 rek'at, öğle namazı 4 rek'at, ikindi namazı 4 rek'at, akşam namazı 3 rek'at ve yatsı namazı 4 rek'at olmak üzere toplam 17 rek'attır. Cuma günleri öğle vaktinde kılınan Cuma namazı, cemaatla kılınmakta olup 2 rek'attır. Farz-ı kifâye olan namaz ise, Müslüman öldüğünde kılınması gereken cenaze namazıdır. Müslümanlardan bir kısmı kıldığında diğerlerinden bu farz düşer. Kılınmadığında, o bölgedeki bütün Müslümanlar günahkar olur. Vitir namazı, bayram namazları, adak namazı, bozulan nâfile namazının kazası ve sehiv secdesi, vacip namazlardır.

Farz ve vacip namazların dışında kalan namazlar ise nâfiledir. Namazlardan önce ve sonra kılınan sünnetler; tahiyetü'l-mescit, kuşluk, teheccüt gibi müstehablar ve kişinin kendisinin kılmış olduğu fazladan namazlar nâfile kapsamında yer alır. Nâfile namazların terkinden dolayı insan günahkar olmaz.

Namazın farz olması için kişinin, Müslüman, buluş çağına ulaşmış ve akıllı olması gerekir. Bunlara namazın vücup şartları denir. Namazın sahih ve eksiksiz bir şekilde kılınabilmesi için, bir takım farzları, vacipleri, sünnetleri ve âdâbı bulunmaktadır.

3. Oruç

Bedenî ibadetlerden biri olan oruç, imsak vaktinden iftar vaktine kadar yemek, içmek ve cinsî münasebetten uzak durarak ifa edilir. İmsak vakti, başka bir deyişle oruç yasaklarının başlama vakti, fecr-i sâdık, yani tan yerinin ağarmasıdır. İftar vakti ise, oruç yasaklarının sona erdiği, güneşin batma vaktidir.

Akıllı, buluş çağına erişmiş Müslüman'ın Ramazan orucunu tutması farzdır. Ancak oruç tutamayacak kadar hasta olanlar ile yolculukta bulunanlar oruç tutmayabilirler. Hastalar iyileşince, yolcular da memleketlerine dönünce tutmadıkları oruçları kaza ederler. Hasta olan kişinin iyileşme ihtimali yoksa, tutmadığı her gün için bir fidye verir; yani bir fakiri bir gün

⁷⁶ -Müslim, Tahâret,1.

⁷⁷ -Tirmizî, Edeb, 41.

doğurur. Hayız ve nifas halindeki kadınlar, bu günlerinde oruç tutmayıp daha sonra gününe gün kaza ederler.

Adak oruçların tutulması ile bozulan nafil oruçların kaza edilmesi vaciptir. Bunların dışında kalan ve mekruh olmayan oruçlar ise nafil oruçlardır. Ramazan Bayramının birinci günü ile Kurban Bayramının dört gününde oruç tutmak tahrimen mekruhtur.

4. Zekat

Malî ibadetlerden biri olan **zekat**, İslâm'ın beş temel esasından biridir. Kur'an-ı Kerim'de “*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin...*” buyrulmaktadır (Bakara, 2/43).

Bir Müslüman'ın zekât vermekle mükellef olması için, akıllı, ergenlik çağına erişmiş olması, hür olması; borcundan ve aslî ihtiyaçlarından fazla nisap miktarı mala sahip olması gerekir. **Nisap** zekat, sadaka-i fitir, kurban gibi ibadetler için konulan asgari zenginlik ölçüsüdür. Ayrıca nisap miktarı mala sahip olan kimsenin zekâtla mükellef olması için, bu malın sahibine kazanç ve fayda sağlar durumda olması ve kazanılmasının üstünden bir yıl geçmesi gerekir.

Zekâta tabî mallar Kur'an-ı Kerim'de, altın ve gümüş, tahıllar ve meyveler, ticaret ve benzeri işlerden elde edilen kazançlar, madenler ve benzeri yer altı servetleri ve diğer mallar şeklinde belirlenmiştir⁷⁸.

Genel olarak malların zekâtı kırkta bir oranındadır. Ancak tarım ürünlerinde masraflı olup olmamasına göre yirmide bir veya onda bir oranındadır. Hayvanlarda ise, hayvanın cinsine göre ayrı ayrı belirlenmiştir.

Zekât Tevbe suresinin 60. ayetinde belirtildiği gibi fakirlere, yoksullara, borçlulara, yolda kalmışlara, Allah yolunda olanlara, kalbi İslâm'a ısındırılmak istenenlere, esir ve kölelikten kurtulmak isteyenlere verilir. Zekât anne, baba, büyükanne ve büyükbabalara, çocuklara ve torunlara; gayrimüslimler ile zenginlere verilmez.

5. Hac

Hac, Mekke'de bulunan Kabe'yi ve civarındaki kutsal olan özel yerleri, belirli vakti içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer hac görevlerini yerine getirmek suretiyle yapılır.

Kur'an-ı Kerim'de; “*Gitmeye gücü yetenlerin Kâbe'yi ziyaret etmeleri, Allâh'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*” buyrulmaktadır (Al-i İmran 3/97). Hz. Peygamber de; haccın İslâm beş esasından biri olduğunu⁷⁹, önemini ve yararlarını belirtmiş; nasıl yapılacağını fiilen göstermiştir.

Gücü yeten, yani sağlık ve servet yönünden haccetme imkanına sahip, hür, akıllı ve ergenlik çağına erişmiş Müslümanların, ömürlerinde bir defa haccetmeleri farzdır. Bu şartları taşıyan kişinin, imkan elde edince, geciktirmeden bu farzı yerine getirmesi gerekir. Hayatında bir defa hac yapmış olan Müslüman'ın bir daha haccetmesi gerekmez.

6. Kurban

Kurbân, ibâdet maksadıyla, belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.

Kurban kesmek, akıllı, buluğ çağına ermiş, dinen zengin sayılacak kadar mal varlığına sahip ve misafir olmayan Müslüman'ın yerine getireceği mali bir ibadettir. Temel ihtiyaçlarından ve borcundan başka 20 miskal (80.18 gr.) altın veya bunun değerinde para veya eşyaya sahip

⁷⁸ bk. Tevbe 9/34; En'am 141; Bakara 2/276; Bakara 2/276; Tevbe 9/103; Zâriyât 51/19.

⁷⁹ Buharî, İman 2; Müslim, İman 5.

olan kişi dinen zengindir; dolayısıyla Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu nimetlere Őukran ifadesi ve Allah yolunda fedakarlığın nişanesi olarak kurban kesmelidir.

Kurban; koyun, keçi, sığır, manda ve deveden olur. Bunların dışındaki hayvanlar kurban olarak kesilemezler. Kurban olabilmesi için, kurbanlık hayvanın süt dişlerini değiştirmiş olması gerekir. Bu da, deve 5; sığır ve manda 2; koyun ve keçi 1 yaşını doldurunca gerçekleşir.

Kurban edilecek hayvana acı çektirilmemeli ve eziyet verilmemelidir. Hayvanlar ehil kişiler tarafından kesilmeli ve kesim işlemi sũratlı bir şekilde yerine getirilmelidir. Ayrıca, çevre temizliği ve ekolojik dengenin korunması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Kurban kesimi esnasında, psikolojik açıdan etkilenmemeleri için çocukların kesim mahallinden uzak tutulmalarına dikkat edilmelidir. Aynı şekilde, hayvanların diğerinin kesimine şahit olacak şekilde yan yana bulundurulmaları da uygun değildir.

7. Adak

Adak, dinen mũkellef olmadığı halde, kişinin farz veya vacip tũrũnden bir ibadeti yapacağına dair Allāh'a sũz vermesine denir. Adak, ferdin, arzu ettiğine kavuşmak, korktuğundan sakınmak hususunda Allāh'ın yardım ve desteğini sağlamak amacıyla, kendiliğinden bir takım dinî mũkellefiyetler altına girmesi olarak yorumlanabilir. Bu nedenle, adak hemen hemen bũtũn dinlerde değişik şekillerde bulunmaktadır.

Bir adağın dinen geçerli olabilmesi için, adakta bulunan şahsın, akıllı, buluğ çağına erişmiş ve Mũslũman olması gerekir. Ayrıca adanan şeyin, gerçekte mũmkũn, dinen de makbul ve meşru olması, namaz, oruç, hac, kurban, sadaka gibi farz veya vacip ibadetler cinsinden olması gerekir. Tũrbelere mum yakma, bez bağlama, horoz kesme, şeker ve helva dağıtma şeklinde yapılan adaklar geçersizdir.

Üçüncü Bölüm

İslâm ve Sosyal Hayat

A. Sosyal İlişkiler ve Çevredekilere Karşı Görevler

İslam dininin temel hedefi, insanların dünyada huzur, güven ve mutluluk içinde yaşaması, ahirette de ebedi saadete ulaşmasıdır. Bireyin gerçek anlamda huzur ve mutluluğu elde edebilmesi için gerekli olan ve Allâh ile, diğer insanlar ve çevresiyle ilişkilerini düzenleyen prensipler İslâm'da mevcuttur. Aile bireylerine karşı davranışlardan, akraba, komşu, arkadaş, dost ve diğer insanlarla ilişkilere; iş hayatından sosyal ve toplumsal ödev ve sorumluluklara kadar her alanda dinin emir, yasak ve tavsiyelerine uymak, Müslümanlığın en önemli göstergelerindedir. İbadetlerini yerine getirdiği halde sosyal ilişkilerinde doğru, dürüst, haktan yana ve adil davranmayan kişi, iyi bir Müslüman değildir.

Kur'an'da, imanın zikredildiği hemen her yerde, olumlu anlamdaki sosyal ilişkileri de içine alan 'salih ameller'den söz edilmesi, İslâm'ın sosyal ilişkilere verdiği önemi ortaya koymaktadır. Hz. Peygamberin hadislerinde de, bir çok güzel iş ve davranış inancın gereği olarak değerlendirilmektedir. İslam dini bireysel dindarlığın ötesinde, sosyal ödevler ve sorumluluklar alanında çok önemli ilkeler ortaya koymuştur. 'İyilik ve İslâmî sorumluluk bilinci üzere yardımlaşma ve dayanışma, kötülük ve düşmanlığa ise asla arka çıkmama ve yardımcı olmama'⁸⁰; toplumda iyiliklerin ve güzelliklerin hakim hale gelmesi ve yaygınlaştırılması, kötülüklerin ve haksızlıkların önlenmesi ve ortadan kaldırılması ve böylece erdemli bir toplum oluşturulması için çalışma⁸¹ bunlardan bazılarıdır.

İslam dini, kişinin çevresine karşı duyarlı davranmasını ve kendinden önce başkalarını düşünmesini sağlayacak, İslâmî sorumluluk bilinci, diğerkamlik, ihsan, ihlas, sadâkat, ahde vefa, iffet ve haya gibi pek çok ilke ortaya koymuştur. Buna karşılık, kişinin çevresine duyarsız kalmasına yol açacak ve hatta çevresine zarar vermesine sebep olacak bencillik, cimrilik, haksızlıklar karşısında sessiz kalma ve duyarsızlık gibi nitelikleri de yasaklamıştır.

B. Aile

Toplumun çekirdeği ve en temel birimi olan aile, en eski sosyal müesseselerden olup, insanlığın devamı ve gelişmesi hususunda çok önemli fonksiyonlar üstlenmiştir. Ailenin en önemli ve belki de en başta gelen fonksiyonu, insan neslinin devamına hizmet etmesidir. Bunun yanında aile, dünyaya gelen çocukların beden, zihin ve ahlak bakımından sağlıklı ve dengeli yetişmelerinde önemli roller üstlenmekte, böylece insanlığın her bakımdan gelişmesine katkı sağlamaktadır.⁸²

Aile, fertler için hem dış çevrenin olumsuz şartlarından koruyucu, hem de eğitici ve

⁸⁰ Maide 5/1.

⁸¹ Bk. Al-i Imran 3/104,114; et-Tevbe 9/71,112; Lokman 31/17.

⁸² Bk. Engin Gençtan, **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**, s. 93-97; Mustafa Çağrıncı, **"İslâm Düşüncesinde Aile Ahlakı"**, (Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi), I/344.

yönlendirici ilk ocak hüviyetini taşımaktadır. Çocuğun, toplumun beklentisi doğrultusunda din ve hukuk kurallarına saygılı bir şekilde yetişmesi ancak aile ile sağlanabilir. Bu nedenle eğitimciler aileyi ilk ve en etkili eğitim kurumu olarak kabul etmektedirler.

Aile, dinî değer ve yaşayışın korunmasını, milli varlığın ve kültürün yaşamasını, geliştirilip devam ettirilmesini ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan araçların en önemlisidir. Sonuç olarak çocukların, ruh ve beden sağlığı içinde doğup büyümesi, kişilik ve ahlak eğitimi, sosyalleştirilmesi ailesiz mümkün olmamaktadır.

Bütün bunların yanında aile, insanın verimliliği, mutluluğu, ruh ve beden sağlığını koruması için vazgeçilmez bir kurumdur.⁸³ Kur'an-ı Kerim'de, "*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun varlığının ve kudretinin delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir topluluk için ibretler vardır.*" buyurulmaktadır⁸⁴. Kur'an'da evlilik ve ailenin Allah'ın varlığının delili olarak kabul edilmesi, İslâm'ın aile kurumuna verdiği önemi göstermekte, aynı zamanda evliliğin fitratın gereği olduğuna işaret etmektedir.

Sağlam bir toplum, huzurlu ve sağlıklı bir yuva için, ailenin sağlam temeller üzerine kurulması gerekir. Ailenin kişi ve toplum hayatı, hatta insanlık için üstlendiği önemli görevleri yerine getirmesi, bu kurumun sürekliliğine, aile fertlerinin uyumluluğuna ve aralarındaki iş bölümüne bağlıdır. Aile yuvası, eşine ve çocuklarına bağlılığı, yuvanın mutluluğuna katkıda bulunmayıkendi istek ve tutkularının üstünde tutan fedakar kadın ve erkek tipinin bulunduğu yerdir. Kalıcı mutluluk ve huzur böyle bir yuva ile sağlanabilir. Evliliğin sadece nefsi arzuların tatmin aracı olarak görülmesi İslâm inancıyla bağdaşmaz. İşte bu sebeple İslâm dini, evliliğin devamlı olmak üzere kurulmasını öngörmüş; bunu sağlamak amacıyla kişinin kendine uygun ve denk olan eşi seçmesini tavsiye etmiştir⁸⁵.

Ailenin devamı için de, oldukça önemli prensipler ortaya konmuştur. Aile içinde, sevgi, saygı ve nezaket; hoşgörü ve anlayış; haklara saygı; iffet, haya, sadakat, vefa ve güven; doğruluk, dürüstlük ve içtenlik; dengeli ve itidalli olmak tavsiye edilmiş, ailenin yıkılmasına yol açabilecek şiddet; çatışma ve sürtüşme; hoşgörüsüzlük; haklara saygısızlık; sadakatsizlik, iffetsizlik ve hayasızlık; iki yüzlülük ve samimiyetsizlik yasaklanmıştır.

Kur'ânı kerim'de kadınlarla güzel geçinme emredilmiştir⁸⁶. Ailenin huzurlu bir şekilde ayakta kalması, samimiyet ve içtenlikle mümkündür. Ailede bireylerin maddi ihtiyaçları, bir şekilde giderilebilir veya karşılıklı anlayışla bunların yoklukluğu göğüslenebilir. Ancak sevgi, hoşgörü ve samimiyetin bulunmadığı bir yuvada, maddi ihtiyaçlar karşılanırsa bile huzura kavuşulamaz. Hz. Peygamber, "*Mü'minler arasında imanı en kusursuz olan, ahlakı en güzel olandır. Ahlak bakımından en iyiniz de, ailesine karşı en iyi olandır*" buyurmaktadır⁸⁷.

C. Akraba ve Yakınlarla İlişkiler

İslam dininde akrabalık bağlarının korunması, önemli görevlerden biridir. Buna karşılık akrabalar ile ilişkilerin kesilmesi ise, büyük günahlardandır. Yüce Allâh Kur'ân-ı Kerim'de, yakınların korunup gözetilmesi, onlara yardım edilmesi ve akrabalık bağlarının koparılmaması hususunda uyarılarda bulunmuş; "*... Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının...*" (Nisa, 4/1), "*Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa haklarını ver, fakat saçıp savurma.*" (İsra, 17/26) buyurmuştur.

⁸³ Bk. Baltacıoğlu, **Sosyoloji**, s. 298-299; Çağrı, "**İslâm Düşüncesinde Aile Ahlakı**", (Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi), I/344-345; Karaman, **İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri**, III/319-320.

⁸⁴ Rûm 30/21.

⁸⁵ bk. Buhârî, Nikah, 16; İbn Mâce, Nikah, 46; Mecma'u'z-Zevâid, Nikah, 33; Müstedrek, Nikah, 16.

⁸⁶ Nisa, 4/14.

⁸⁷ Tirmizî, Rada', 11; Ebu Dâvud, Sünnet ,16.

Akrabalık bağlarını korumanın Yüce Allah'la irtibatı sağlam tutmaya vesile olacağına işaret eden Hz. Peygamber, "... *Sıla-i rahim akrabalarda sevgi, malda bolluk, ömürde uzamadır.*" buyurmuştur⁸⁸. Başka bir hadislerinde de, "*Büyüklerimizi saymayan, küçüklerimizi sevmeyen bizden değildir*" buyurmuştur⁸⁹. Büyük denince, ilk önce akla anne ve baba; küçük denince de çocuklar gelir.

İnsanın, Allâh'a iman ve ibadetten sonra en önemli ödevi, ana ve babasına saygı, sevgi ve ilgi göstermesidir. Kur'an'da, "*Biz insana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik...*" buyurulmaktadır (Ahkaf 46/15). Çocuklar küçük olsun, büyük olsun anne ve babalarına itaat ve hürmette kusur etmemelidir. Hayatın çeşitli zorlukları içinde onları büyütüp, her sıkıntıya katlanan anne ve babalar, her bakımdan hürmet ve itaate layıktırlar. Kur'an-ı Kerim'de, "Allâh Teâlâ'ya ibadet"ten sonra, anne-babaya itaatin, onlara iyi davranmanın emredilmesi, konunun önemini göstermektedir⁹⁰.

Anne ve babaya karşı yerine getirilmesi gereken birçok görev vardır. Onların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak, onlara huzurlu bir ortam sağlamak için çalışmak, haram olmayan konularda isteklerini yerine getirmek, ibadetlerine yardımcı olmak, haklarında hayır duada bulunmak, onların itibarlarını korumak, onları incitecek fiil ve davranışlardan uzak durmak, vasiyetlerini yerine getirmek, öldükten sonra dostlarıyla ve sevdikleriyle ilişkiyi devam ettirmek onlara karşı vazifelerimizdendir.

Ana-babaya karşı gelmek ise büyük günahlardan kabul edilmiştir⁹¹. Hz. Peygamber, onlara itaat ve ikram etmenin Cennet'e, isyan ve saygısızlık etmenin ise Cehennem'e girmeye sebep olacağını bildirmiş⁹²; anne-babası yanında ihtiyarladığı halde Cennet'i kazanamayanları ise kınamıştır⁹³. "*Rabbın rızası, ana-babanın rızasına, öfkesi de onların öfkesine bağlıdır.*" hadisi⁹⁴, ahireti kazanmanın onlara itaatten geçtiğini açıkça göstermektedir. Zira anne ve babanın çocuğu hakkındaki duası makbuldür⁹⁵.

Bunun yanında, ana-babasına isyan eden kişi, sadece ahirette değil, dünyada da karşılığını görecektir⁹⁶. En azından aynı kötü muameleye kendisi de maruz kalacaktır. Nitekim Hz. Peygamber "*Babalarınıza iyi davranın ki, çocuklarınız da size iyi davransın ...*" buyurmuştur⁹⁷.

Çocukları sevmek de, onların eğitimini güzel yapmak, dünya ve ahiret için hazırlamakla olur. Anne ve baba, çocuklarının bedenlen ve ruhen güzelce yetiştirilip insanlığa yararlı bir üye haline gelmeleri için ellerinden geleni yapacaklardır. Bunun için de öncelikle kendilerinin güzel örnek olmaları, çocuklarına haram lokma yedirmemeleri, eğitimleriyle ilgilenip doğru ve faydalı bilgi vermeleri gerekir.

Ancak büyükler, ana-babadan ibaret olmadığı gibi küçükler de çocuklardan ibaret değildir. Ana-babanın yanında büyükanne-büyükbabalar, ağabeyler, ablalar, amcalar, halalar, dayılar, teyzeler, komşu amcalar, komşu teyzeler, komşu ağabeyler, komşu ablalar... büyüklerimizden olduğu gibi, nerede olursa olsunlar yaşlılar, öğretmenler, devlet görevlileri de büyüklerimizdendir. Müslüman bunların hepsine saygı gösterir.

⁸⁸ Tirmizi, Birr, 49.

⁸⁹ Tirmizi, Birr, 15.

⁹⁰ Nisa 4/36; İsrâ 17/23.

⁹¹ Buhârî, Edeb, 6.

⁹² İbn Mâce, Edeb, 1.

⁹³ Müslim, Birr, 3.

⁹⁴ Tirmizî, Birr, 3.

⁹⁵ Tirmizî, Birr, 7.

⁹⁶ Müstedrek, Birr, 24.

⁹⁷ Müstedrek, Birr, 19.

Yüce Allâh, Kur'an'da komşulara sevgi, saygı ve ilgi gösterilmesini emretmektedir⁹⁸. Hz. Peygamber de, “*Cebrail bana komşular hakkında o kadar ısrarlı tavsiyelerde bulundu ki, komşu komşuya varis olacak sandım.*”⁹⁹; başka bir hadiste de, “*Allâh'a ve ahirete iman eden komşusunu rahatsız etmesin.*” buyurmuştur¹⁰⁰. Bir defasında üç defa tekrar ederek “*vallâhi kamil mü'min değildir*” diye yemin etmiş; “kim” diye sorulunca da, “*komşusu, şerrinden emin olmayan kimse*” buyurmuştur¹⁰¹.

Güzel ahlakın göstergelerinden biri de, misafire saygı, sevgi ve ilgi göstermek, misafiri ağırlamaktır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, “*Allâh'a ve Ahiret gününe iman eden misafirine ikram etsin*” buyurmuştur¹⁰².

D. Diğer İnsanlarla İlişkiler

İslâm dini, diğer insanlarla ilişkilerde samimiyet, güler yüz, tevazu, fedakarlık, ahde vefa, dürüstlük ve sadakat öngörmektedir. Başta aile bireyleri olmak üzere akraba, komşu ve diğer insanlarla; sevgi, saygı ve güven esasına dayanan iyi ilişkiler kurulmalıdır. Hz. Peygamber “*Mümin kendisiyle iyi geçinilen kimsedir. Başkasıyla kaynaşmayan ve kendisiyle iyi geçinilmeyen kişide hayır yoktur.*” buyurmuştur¹⁰³.

Hız. Peygamber, birbirimizi sevmeyi imanın gereği olarak kabul etmiş ve “*İmân etmedikçe Cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de kamil bir imana sahip olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi?.. Aranızda selamı yayınız*” buyurmuştur¹⁰⁴. Başka bir hadisinde de bu sevginin ölçüsünü şöyle açıklamıştır: “*Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada ve merhamette, bir vücut gibidir. Bir organ rahatsız olduğunda, diğer organlar da onunla birlikte ateşlenir, uykusuz kalırlar.*”¹⁰⁵

Sevginin göstergelerinden biri, sevilenin hakkına saygı duymak, ona zarar verecek söz ve davranışlardan uzak durmaktır. Nitekim Hz. Peygamber, yanında çokça namaz kılıp, oruç tutan ve sadaka dağıtan, fakat söz ve davranışlarıyla komşularını inciten kadından bahsedildiğinde, “*o kadın Cehennemdedir*” buyurmuştur¹⁰⁶. Başka bir hadiste ise, “*Komşusu, zararlarından emin olmayan kimse cennete giremez.*” demiştir¹⁰⁷.

İslâm dini, fert ve toplum haklarına yönelik bütün tecavüz çeşitlerini yasaklamıştır. Bu çerçeveden olarak, kişisel çıkarlar uğruna toplum menfaatlerini çiğnemek, başarılamayacak işlere talip olmak, görevi kötüye kullanmak, rüşvet ve faiz almak, karaborsacılık yapmak, kamu veya şahıs menkul ve gayri menkullerini zimmete geçirmek, alışveriş ve ticarete hile yapmak, aldatmak, sövmek, dövmek, kalp kırmak, gıybet etmek, iftira atmak, kişilerin şahsiyetlerine ve namuslarına dil uzatmak, yalan söylemek, haksız yere baskıda bulunmak, topluma zarar veren sonuçlar doğuran çirkin ve yüz kızartıcı işleri yaparak kötü örnek olmak haram kılınmıştır.

Müslüman uyumlu, uyum sağlanan ve kendisinden kötülük beklenilmeyen insandır¹⁰⁸. Nitekim Hz. Peygamber “*Sizin en iyiniz kendisinden iyilik beklenen ve kötülüğünden emin*

⁹⁸ Nisa 4/36.

⁹⁹ Buhari, Edeb, 28.

¹⁰⁰ Buhari, Edeb, 29.

¹⁰¹ Müslim, İman, 73.

¹⁰² Buhari, Edeb, 31.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, II/400, V/335.

¹⁰⁴ Müslim, İman, 22, (93), I,74.

¹⁰⁵ Buhârî, Edeb, 27, VII, 77,78.

¹⁰⁶ Mişkâtü'l-Mesâbîh, H.No:5000.

¹⁰⁷ Müslim, İman, 18, (73), I,68.

¹⁰⁸ Ahmed, Bakî Müsnedi'l-Müksirîn, No: 8831, II/400, V/235.

olunandır. Sizin en kötünüz de, kendisinden iyilik beklenmeyen, kötülüğünden de emin olunmayandır” buyurmuştur.¹⁰⁹

Kişi kendisine kötü davranıldığında dahi, güzellikle karşılık vermelidir. Atalarımız;

"İyiliğe kötülük şer kişinin kârı,

İyiliğe iyilik her kişinin kârı,

Kötülüğe iyilik er kişinin kârı”

demişlerdir. Zira güzel ahlak; mahrum edene vermek, ilgiyi kesene alaka göstermek, zulmedeni affettir. Kur’an’da da, “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir” buyurulmaktadır (Fussilet 41/34).

Sosyal ilişkilerde İslâm’ın öngördüğü kurallardan biri de, iyilikte yardımlaşmaktır. Kur’an’da, “İyilik ve takvâda yardımlaşın; günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın” buyurulmaktadır (Maide 5/2). Hz. Peygamber de, Müslümanların yardımlaşmaları, birbirlerini desteklemeleri konusunda onları, tuğlaları birbirine kenetlenmiş, ayakta durması için bir kısmı diğerini destekleyen binaya benzetmiştir¹¹⁰.

Allâh’ın rahmetini, yardımını ve rızasını isteyen kişinin, mutlaka ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatması gerekir¹¹¹. Zaten bu aynı zamanda dini bir ödev, toplumsal bir sorumluluktur. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de zengin malında fakirin hakkının bulunduğu bildirilmektedir¹¹². Zenginlerin, ihtiyacını giderecek miktarı fakire vermesi farzdır. Eğer fakirler aç, bîilâç kalacak olurlarsa, Allah, zenginleri bundan sorumlu tutacaktır. Nitekim Hz. Peygamber üç defa yemin ederek, “gerçekten iman etmiş olmaz” der. Ashap, “kim ey Allah’ın Elçisi!?” diye sorunca, “Komşusunun yanı başında aç olduğunu bildiği halde kendisi tok olarak geceleleyen kişi” diye cevap verir¹¹³.

Müslümanların birbirlerine karşı sorumlu oldukları yardımlaşmanın bir şekli de ödünç vermektir. Dinimizde borç vermek, Allâh rızasına erdirecek bir amel olarak kabul edilmiştir. Zira bu, insanların karşılıksız olarak ihtiyacını karşılar, maddî bunalımları giderir. Bunun için Hz. Peygamber borç vermenin sadakadan daha güzel, daha faziletli olduğunu bildirmiştir¹¹⁴. Allâh rızası için borç vermek Kur’an-ı Kerim’de, Allâh’a borç vermek gibi kabul edilmiş ve karşılığının kat kat ödeneceği haber verilmiştir.¹¹⁵

Yardımlaşma sadece maddî alanda ve ihtiyacın karşılanması yönünde olmaz. Kişinin kötülük yapmasına engel olmak da ona yardım etmektir. Allâh’ın Rasulü; “Zalim de mazlum da olsa kardeşine yardım et.” buyurur. Bunun üzerine, “yâ Rasulallah, mazluma yardım etmeyi anlıyoruz fakat, zalimse nasıl yardım ederiz?” diye sorunca, Hz. Peygamber, “Onu zulümden alıkoyarsan, bu da ona yardımdır” buyurur.¹¹⁶

Hız. Peygamber insanların toplumsal sorumluluklarına işaret etmek üzere bir gemiyi paylaşan ve bir kısmı üstte, bir kısmı altta bulunan insanları örnek vermiştir. Altta bulunanlar, su ihtiyaçlarını karşılamak için gemiyi delmek istediklerinde üsttekiler buna mani olmazlarsa gemi

¹⁰⁹ Tirmizi, Fiten, 76, (2263), IV, 528.

¹¹⁰ Müslim, Bir ve Sıla, 17, (65) III, 1999.

¹¹¹ Kasas 28/77-78

¹¹² Zâriyât 51/19.

¹¹³ Mecma’u’z-Zevâid, Bir ve Sıla, 14/4, No:13554.

¹¹⁴ İbn Mâce, Sadakât, 19, (2430), II, 812.

¹¹⁵ Bakara 2/245.

¹¹⁶ Buhari, Mezalim 4, III, 98, İkraah 7, VIII, 59; Tirmizi, Fiten, 68, (2255), IV, 523.

batar ve hepsi birden boğulurlar; eğer mani olurlarsa hepsi de kurtulurlar demiştir¹¹⁷.

E. Kadın

Kadın ve erkek eşit ve birbirini tamamlayan varlıklardır. Gerek varlık olarak, gerekse dinî sorumluluk, hukukî ehliyet, temel hak ve hürriyetler bakımından ilkesel bazda kadın erkek ayrımı söz konusu değildir; her ikisi de eşit derecede Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına muhataptır. Erkek olsun kadın olsun, bütün insanlar yeryüzünü imar etmek ve orada Allah'a kulluk etmekle yükümlüdürler. İslâm'da insanlık ve Allah'a kulluk bakımından kadınla erkek arasında bir fark bulunmadığı gibi temel hak ve sorumluluklar açısından da kadın erkek ayrımı bulunmamaktadır.

Kadına hiçbir değer verilmediği, kız çocuğuna sahip olmanın utanç verici bir durum kabul edildiği, bu nedenle bazen kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü bir dönemde İslâm, davetin başladığı ilk yıllarında kadını muhatap olarak kabul etmiş, bu konuda kadın erkek arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır (bk. Leyl 92/3-10).

Kur'an'da yer alan "sizler birbirinizdensiniz" (Âl-i İmrân 3/195); "mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır" (Tevbe 9/71); "onlar size örtüdürler, siz de onlara örtüsünü" (Bakara 2/187) ifadeleri, kadınla erkeğin birbirine denk ve birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu vurgulamaktadır. Nahl sûresinin 97, Ahzab suresinin 35. âyetlerinde, kadın-erkek ayrımı yapmadan inanıp iyi iş işleyenlerin, en güzel şekilde mükafatlandırılacakları bildirilmektedir.

Mücadele sûresinde, örnek Müslüman kadının siyasi otorite nezdinde hakkını elde edebilmek için gösterdiği çaba anlatılmaktadır¹¹⁸. Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in kadınlardan biat almasının zikredilmesi¹¹⁹, İslâm'da kadının iradesinin bağımsızlığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu itibarla kadın olmak, hak ehliyetini ve fiil ehliyetini daraltan bir sebep değildir. Sahip olduğu hakların, kocası ya da başkası tarafından ihlal edilmesi halinde kadının hakime başvurarak haksızlığın giderilmesini isteme hakkı bulunmaktadır.

İslâm'a göre, kural olarak kadın, ev içinde ve dışında çalışabilir; ailesinin ihtiyaçlarını sağlamada kocasına yardımcı olabilir. Şartlara ve ihtiyaçlara göre, aile hayatında eşlerin rollerinin değişmesi de mümkündür. Önemli olan hayatın huzur ve düzen içinde geçmesi, ihtiyaçların karşılanmasında bireylerin imkan ve kabiliyetlerine uygun sorumlulukları dengeli şekilde üstlenmeleridir. Bazı kaynaklarda yer alan Hz. Peygamber'in, evin iç işlerini kızı Hz. Fatıma'ya, dış işlerini ise damadı Hz. Ali'ye yüklemiş olması¹²⁰, Müslümanlar için bir aile modeli oluşturma amacına yönelik bağlayıcı bir kural değil, ihtiyaç, örf ve adete dayalı tavsiye niteliğinde bir çözümdür. Kaldı ki, ev hanımının ailesine ve topluma katkıları küçümsenemeyecek kadar önemli bir iştir.

Kadın, malî ve ticarî alanlarda erkeklerle eşit konumda olup, kadın olması sebebiyle herhangi bir kısıtlamaya maruz değildir; ticaret ve borçlar hukuku alanında erkeklerin sahip oldukları bütün hak ve yetkilere sahiptir. İslâm dininde erkek – kadın ayrımı yapılmaksızın, çalışıp kazanmak teşvik edilmiş, "insan için ancak çalıştığı vardır" (Necm, 53/39); "... Erkeklerle kazandıklarından bir pay vardır; kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allâh'ın lutfundan nasibinizi isteyin..." (Nisa 4/32) buyurulmuştur.

¹¹⁷ Buhârî, Şirket, 6, III, 111.

¹¹⁸ Mücadele 58/1

¹¹⁹ Mümtahine, 60/13

¹²⁰ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, X/165, No: 9118; XIII/284, No: 16355; Ömer Nasuhî Bilmen, **Hukuk-i İslamiyye**, II/484.

Dinimizin insanlar arası ilişkilerde ve ticarî hayata ilişkin koyduğu açıklık, dürüstük, güven, doğru sözlülük, sözünde durma, şart ve akitlere bağlı kalma, karşı tarafın zayıflığı, bilgisizliği ve sıkıntıda olmasını istismar etmeme gibi genel ilkelerine bağlı kalmak şartıyla, erkek ve kadın herkes helal ve meşru yollardan kazanç elde etme hakkına sahiptir.

Sonuç olarak İslâm dininde yaratılıştan gelen fizyolojik ve psikolojik farklılıkların ötesinde, kadın – erkek arasında bir ayırım yapılmamıştır; erkeğe tanınan temel hak ve hürriyetler, aynı derecede kadına da tanınmıştır. Buna göre yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme; kişi hürriyeti ve güvenliği; vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyeti; mülkiyet ve tasarruf hakkı; meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunmada bulunma, kanun önünde eşitlik ve adaletle muamele görme hakkı, mesken dokunulmazlığı, şeref ve onurun korunması, evlenme ve aile kurma hakkı, özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığı, geçim teminatı gibi temel haklar bakımından kadınla erkek arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Dinî yükümlülüklerde, ibadetlerde, ahlakî değer ve faziletlerde kadın – erkek arasında bir fark bulunmamaktadır. İslam'da insanlar arasında tek değer ölçüsü takvadır.

F. Çevre Bilinci

Kainatta olağanüstü bir düzen, ahenk ve denge vardır. Yüce Allah, yeryüzünü bütün mahlukat için en uygun şartlarda yaratmış ve insana emanet etmiştir. Yeryüzüne halife olarak gönderilen ve bütün mahlukat emrine verilmiş olan insanoğlunun, kendisine emanet edilen doğal hayatı koruması, temel görevlerindedir. Nitekim Kur'an'da bu ödevi işaret edilerek “... *O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli kıldı.*” buyurulmaktadır (el-Hud suresi 11/61). Buna göre tabii dengeye zarar verecek her türlü anlayış ve eylem, Kur'an'ın bu mesajına ters düşer. Bu sebeple, sorumluluk bilincinde olan Müslüman, kainattaki eşsiz düzeni, ahengi ve dengeyi korumak, gelecek kuşaklara tahrip etmeden aktarmak için elinden gelen gayreti gösterir, bunları bozacak ve tahrip edecek tutum ve davranışlardan uzak durur.

İslâm'da çevre anlayışı, inancın gereğidir. Yerde ve gökteki en küçük varlıktan en büyük varlığa kadar, canlı-cansız her şey, düşünen ve inanan insan için, fiziki kıymetinin ötesinde manevi bir değer taşımaktadır. Çünkü bütün mahlukat Allah tarafından yaratılmıştır. Tabiattaki her şey O'nun eseridir.¹²¹ Tabiattaki bütün varlıkların, lisanı halleriyle Allah'ı tesbih ettikleri¹²²; yeryüzünde yürüyen hayvanlar ile kuşların, bizim gibi birer ümmet oldukları¹²³ Kur'an'da haber verilmektedir. Bu nedenle doğayı korumak, Allah'ın bir ayeti olarak onun değerini takdir etmek; ona yapılan kötülük de, Allah'a karşı yapılmış nankörlük olarak değerlendirilmiştir.

Tabiat kanunları Allah tarafından konulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bu husus vurgulanmakta; “*O, her şeyi yaratmış ve yarattığı şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir*” buyurulmaktadır¹²⁴. Normal şartlarda tabiat kendi ekolojik dengesini muhafaza etmektedir. Fakat tabiatın insan eliyle aşırı tahribi ve kirletilmesiyle bu denge bozulabilmektedir. Bu itibarla tabiati tahribe yönelik her türlü davranış, Allah'ın kanunlarını bozma teşebbüsü olarak algılanmalıdır.

Hız. Peygamber, Mekke, Medine, Taif ve çevresini, günümüzdeki sit alanına benzer şekilde, harem bölgesi ilan etmiştir; orada kan dökülmez, hayvanları öldürülmez, otları yolunamaz, ağaçları kesilemez. Bu, İslâm'ın çevre korunmasında, meskun mahallerin tahribatının önlenmesinde, tabii dengenin muhafazasında aldığı ilk örnek tedbirlerden biridir. Bunun yanında, kendi devrinde çevreciliği adeta bir siyaset haline getiren, bu çerçevede boş

¹²¹ Ra'd 13/16.

¹²² Haşr 59/24.

¹²³ En'am 6/38.

¹²⁴ Furkan 25/2.

arazileri ekim dikim alanı olarak değerlendiren ve Müslümanları buna teşvik eden Hz. Peygamber'in çevrenin korunması, kirlenmemesi ve imar edilmesine yönelik pek çok söz, uygulama ve mesajı bulunmaktadır¹²⁵. Bu temele dayanarak Müslümanlar da, her zaman çevreye sahip çıkmışlardır.

G. Helâl ve Haram

Helal, dînen yapılması veya yenip içilmesi yasaklanmayan, serbest bırakılan şey demektir. Allâh ve Rasulü'nün bir şeyin helal olduğunu belirtmesi veya işlenmesinde günah olmadığını bildirmesi o fiilin helal olduğunu gösterdiği gibi, o fiil veya şeyin yasaklandığına dair bir delil bulunmaması da helal olduğunu gösterir. Zira eşyada aslolan helal oluşudur. Buna göre bir şey, dînin açık bir hükmüne, yasağına ve ilkesine aykırı olmadıkça helaldir, meşrudur.

Haram, dîni bir terim olarak, kat'î bir delille, açık bir şekilde, Allah ve Peygamberinin yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir üslûpla yasakladığı fiildir. Yasaklama açık ve kesin bir üslûp ve delille olmuşsa haram; daha esnek ve yumuşak bir üslûpla veya daha zayıf bir delille olmuşsa mekruh söz konusudur.

Yüce Allâh, iyi, temiz ve insan sağlığına yararlı olan şeyleri helal; kötü, pis ve zararlı olan şeyleri de haram kılmıştır¹²⁶. Haram kılma yetkisi ise sadece Allâh'a aittir. Kur'an'da; "*De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz.*" buyurulmuştur (Araf 7/36). Peygamber de, Kur'an'a ve Kur'an'ın dışında Allâh'tan aldığı bilgiye dayanarak bazı şeyleri haram kılmıştır. Ancak bu da, Allâh'ın denetimi altında yaptığı için, Allâh'ın haram kılması içerisinde mütalaa edilir. Bu nedenle, Allâh'ın helal kıldığına haram; haram kıldığına helal demek küfürdür.

Haramdan ve harama yol açan vasıtalarından kaçınmak gerektiği gibi, haram şüphesi taşıyan işlerden ve kazançlardan da uzak durmak tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber "*Haram apaçık bellidir, helal de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli olanlar vardır. Kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini korumuş olur.*" buyurmuştur¹²⁷.

Haramı işleme ve harama ulaşma konusunda iyi niyet, dolaylı yollar ve vasıtalar haramı helal kılmaz. Ancak zaruret halinde, haramlar helal olur. Kur'an'da "*Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*" buyurulmaktadır¹²⁸.

Allah'a ortak koşmak, küfür ve nifak haramların başında gelmekte olup günahların en büyüğüdür. Kişi tevbe etmedikçe Allâh bu günahları bağışlamaz¹²⁹. İnsan canına kıymak da büyük günahlardandır. Kur'an'da haksız yere cana kıymanın bütün insanlığı öldürmek gibi olduğu belirtilmektedir¹³⁰. İnsan canına kıymak haram olduğu gibi, malını haksız yollarla almak da haramdır. Kur'an'da "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka...*" buyurulmaktadır¹³¹

İslam dininde, zina haram olduğu gibi, zinaya zemin hazırlayan söz, iş ve davranışlar da haramdır. Kur'an'da, "*Zinaya yaklaşmayın; çünkü o, pek çirkin ve çok kötü bir yoldur.*"

¹²⁵ bk. Buhârî, Edeb, 27; Hars, 1; Ahmed b.Hanbel, III/184, 191.

¹²⁶ Maide 5/4.

¹²⁷ Buhari, İman 39, Büyü' 2; Müslim, Müsâkat 107, (1599).

¹²⁸ Bakara 2/173.

¹²⁹ Nisa 4/48.

¹³⁰ Maide 5/32.

¹³¹ Nisa 4/29.

buyrulmaktadır¹³². Faiz, tefecilik ve başkasının malını haksız yere yemek yasaklanmıştır. Kur'an'da “Allah alış-verişi helal, faizi haram kılmıştır.” buyrulmaktadır¹³³ Fal bakmak veya baktırmak, alkollü içkileri içmek haram olduğu gibi, kumar oynamak, kumar yoluyla kazanç elde etmek, piyango, spor-toto, loto, müşterek bahis vb. şans oyunlarını oynamak da haramdır. Kumarın yanında fert, aile ve toplum açısından maddî ve manevî pek çok zararı bulunan alkollü içkiler ve uyuşturucu maddeler de haram kılınmıştır¹³⁴.

Bunların yanında; namaz, oruç, hac, zekat gibi farz görevleri terk etmek; anne ve babaya isyan etmek, hırsızlık, yalan söylemek, yalancı şahitlik, iftira, zulüm, emanete ihanet, rüşvet alıp vermek, ölçü ve tartıda hile yapmak, israf, gıybet, koğuculuk, haksız yere yetim malı yemek haramdır¹³⁵.

H. Helal Kazanç

İslâm dîni, hayatı bütün yönleriyle ele alıp her alanda insana kılavuzluk etmeyi ve mutluluk kazandırmayı hedeflediğinden, kişilerin ibadet hayatı kadar yeme içme, giyinme, eğlence, aile içi ilişkiler, sosyal hayat ve beşerî ilişkiler gibi hayatın değişik alanlarında da düzenleyici emir ve yasaklar getirmiştir.

Bu çerçeveden olarak, her Müslüman'ın, kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını helal yollardan karşılamaya çalışması, haramlardan kaçınması gerekir. Zira haram kazanç yolları, dünyada zulüm, sömürü ve anarşiye; ahirette de azaba götürür.

Yüce Allâh, “Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin...” buyurmaktadır¹³⁶. Hz. Peygamber de malında haram olanın dua ve ibadetlerinin kabul olmayacağını haber vermiş ve “... saçı başı dağınık, toz-toprak içinde, elini semaya kaldırıp ‘yâ Rabb!, yâ Rabb!’ diye dua eder halbuki, yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdır; haramla beslenmektedir. Peki böyle bir kişinin duası nasıl kabul edilir?”¹³⁷ buyurmuştur.

Kazancın helal yollardan elde edilmesi gerektiği gibi, bu kazancın, israf edilmeden temiz ve helal kılınan yerlere harcanması gerekir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, “Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helal ve temiz olanlarından yiye! Şeytanın izinden yürümeyin...”¹³⁸; “Ey iman edenler! Eğer yalnız Allâh'a ibadet ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiye ve Allâh'a şükredin”¹³⁹ buyrulmaktadır. Hz. Peygamber de; “İsraf etmeksizin, kibre kapılmaksızın yiye, giyin ve fakirlere yardım ediniz” buyurmuştur¹⁴⁰.

1. Ticaret Ahlakı

Kişinin helal yoldan kazanması, İslâmî prensiplere uygun olarak ticarî ve iktisadî davranışlarda bulunması, iş ve icraat yapması ibadet olarak kabul edilmiştir. Ancak ticaretin ibadet olarak değerlendirilmesi için uyulması gereken bazı ahlâkî prensipler getirilmiştir.

Tacir, dürüstlüğü ve doğru sözlülüğü ile müşteriye güven vermelidir. Hz. Peygamber “Doğru sözlü ve kendine güvenilir tacir, ahirette peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraber

¹³² İsrâ 17/32.

¹³³ Bakara 2/277.

¹³⁴ Maide 5/90-91.

¹³⁵ En'am, 6/151-153; İsrâ, 17/22-39; Nisâ 4/156; Hucurat 49/12; Nisâ 4/2.

¹³⁶ Nisâ 4/29-30.

¹³⁷ Müslim, Zekat 65.

¹³⁸ Bakara 2/168.

¹³⁹ Bakara 2/172.

¹⁴⁰ İbn Mâce, Libas, 23.

bulunacaktır” buyurmuştur¹⁴¹. Müşterinin gafletinden veya bilgisizliğinden faydalanarak, onu aldatmak, İslâm ahlakıyla bağdaşmaz. Nitekim Hz. Peygamber, altı ıslak buğdayı satan kişiyi, “*Niçin ıslak tarafı halkın görebilmesi için üste getirmedi?*” diye sert bir şekilde ikaz ettikten sonra, “*Bizi aldatan bizden değildir*” buyurmuştur¹⁴². Başka bir hadislerinde de, kusurlu bir malı, ayıbını söylemeden satmanın bir Müslüman’a helal olmayacağını belirtmiştir.

Yalan söylemek, yalan yere yemin etmek büyük günahlardandır. Yüce Allâh, basit menfaatler elde etmek için adını kullananların, adını anarak insanları aldatanların Kıyamet gününde yüzlerine bakmayacak, bunlarla konuşmayacaktır. Hz. Peygamber bir hadislerinde buna işaret ederek, kıyamet günü Allah’ın “*elbisesini kibirle yerlerde sürüyen, yaptığı iyiliği başa kakan ve yalan yere yemin ederek malını fâhiş bir fiyatla satmaya çalışan*”larla konuşmayacağını, yüzlerine rahmet nazarıyla bakmayacağını ve kendilerine azap edeceğini belirtmiştir¹⁴³.

Ölçü ve tartıyı adaletle tam yapmak, hile yapmamak, Kur’an-ı Kerim’de emredilmektedir¹⁴⁴. Ölçü ve tartıda haksızlık yapmak, toplumları temelinden sarsan, çöküş ve yıkılışlarına sebep olan ahlaksızlık türlerinden biridir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de, Hz. Şuayb’ın peygamber olarak gönderildiği “Medyen-Eyke” halklarını helake götüren sebeplerden birinin, ölçü ve tartıda hile yapmaları olduğu belirtilmektedir¹⁴⁵.

Bir ticari malı pahalılaşması gayesiyle stoklayıp piyasaya arzını geciktirmek anlamına gelen ihtikâr; fiyatların yapay bir şekilde yükselmesine ve normal piyasa seviyesinin üzerine çıkmasına sebep olur. İhtikâr yapmak, özellikle temel ihtiyaç maddeleri söz konusu olduğunda toplumun zarar görmesine sebebiyet verdiği gibi, uzun müddet devamı halinde, sosyal ve iktisadi bunalımlara da yol açabilir. Hz. Peygamber “*Karaborsacı ne fenadır; fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyunca da sevinir*”¹⁴⁶ buyurarak, bu tip kimselerin ruhi durumunu ve insanlık bakımından düştüğü seviyeyi ifade etmiştir.

Karaborsa yasaklandığı gibi, fiyatların sun’î olarak yükselmesine sebep olan simsarlık da yasaklanmıştır. Hz. Peygamber, üretici ve tüketicilerin zarar görmelerini önlemek amacıyla, şehre dışardan mal getirenlerin yolda karşılanarak ellerindeki ucuz kapatılmasını menetmiş; “*Şehirli, köylü adına satış yapmasın. İnsanları kendi hallerine bırakın, Allah onları birbirlerinden rızıklandırır*” buyurmuştur¹⁴⁷.

Alış-verişte alıcı ve satıcı birbirine iyi davranmalı; gerektiğinde birbirlerine fedakarlıkta bulunmalıdırlar. Hz. Peygamber, Allah’ın rahmet ve sevgisinin birbirine iyi davranan alıcı ve satıcıların üzerine olması için “*Satarken ve alırken, borcunu isterken ve öderken kolaylık gösteren kimseye Allah merhamet eylesin*”¹⁴⁸ şeklinde dua etmiştir.

Çoğunlukla malın fiyat ve sürümünü arttırmaya yönelik bir hîle şeklinde ortaya çıkan müşteri kızııştırma, bu yönüyle haksız rekabet çeşitlerinden biridir. Serbest rekabet ortamını zedeleyip haksız rekabete yol açan, kardeşlik ilişkilerini bozan ve bir rantiyeci sınıfı oluşturarak tüketicinin zarar görmesine zemin hazırlayan bu tür muameleler İslâm’da yasaklanmıştır.

¹⁴¹ Tirmizi, Nevadiru’r-Rasûl, II/85.

¹⁴² Müslim, İman, 43, (102)

¹⁴³ Müslim, İman: 171

¹⁴⁴ Bk. En’âm: 6/152; İsrâ: 17/35; Mutaffifin: 33/1; Şuarâ: 26/181-183

¹⁴⁵ Bk. Hud: 11/84-95; Şuara: 26/176-189; Rahmân: 55/9; İsrâ: 17/35; A’raf: 7/185; Mutaffifin: 83/1-7

¹⁴⁶ Zebîdî, Sahih-i Buhârî Muht. Tecrid-i Sarih Terc. Diyanet İşleri Bşk. Yay. C.6, sh.449

¹⁴⁷ Buhârî, Büyû: 58, 64; Müslim, Büyû: 20; Ebu Davud, Büyû: 40; Tirmizi, Büyû, 17-18

¹⁴⁸ Buhârî, Büyû: 16

Nitekim Hz. Peygamber, “*Bir malı alıyor görünerek kıymetini artırmayınız*”¹⁴⁹; “*Müşteri kızıştırmayın. Bir kimse kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın*”¹⁵⁰ buyurmuştur.

Ticari hayatta görülen kötü ilişkilerin ve olumsuz sonuçların nedenlerinden biri de tarafların sözleşme maddelerini açıklıkla yazmamalarıdır. İslâm, ölçü ve tartıda dürüst davranılmasını, taraflar arasında iyi niyet ve güvenin kurulmasını istemekle beraber; alış veriş ve borçlanma işlemlerinin yazılmasını da tavsiye etmiştir. Kur’an-ı Kerim’de “*Ey inananlar, belli bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın... Bu, Allah katında adaletle daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir*” buyurularak¹⁵¹, ticari işlemlerin kayıt altına alınmasının önemine işaret edilmiştir.

2. İşçi – İşveren İlişkileri

İşçi-işveren ilişkileri çatışma esasına göre değil, barış, kardeşlik, yardımlaşma, hukuk ve dürüstlük prensibi üzerine kurulmuştur. İşçi, işveren, memur olarak çalışan herkes kazancının helal olması için gayret göstermelidir.

Çalışana verilen maaş veya ücret, yapılan işin karşılığıdır. Bu nedenle çalışan, ücretini hak etmek için, kendini işine vermeli, işini standartlara uygun olarak yapmalıdır. Hz. Peygamber, “*Yüce Allah işini sağlam ve itinalı yapan kulunu sever.*” buyurmuştur¹⁵². Sözleşme veya mevzuat gereği çalışması gereken iş saatlerinde, normal verimde çalışmak işçinin görevidir. Çalışma saatlerinde işten kaçan, görevini yerine getirmeyen işçi/memur, ihanet etmiş; işverenin/kamunun hakkını zimmetine geçirmiş olur.

İşi bizzat kendisi yapması gereken kişi, işini bir başkasına devredemez; ücrete hak kazanabilmesi için bizzat kendisi yapması gerekir. Belli bir tarihte teslim etmek üzere iş sözleşmesi yapan kişinin, işi zamanında bitirerek teslim etmesi gerekir. Nitekim Kur’an’da “... *Sözleşmelerinizin gereklerini yerine getiriniz.*” buyurulmaktadır (Maide 5/1; İsrâ 17/34). Ancak işçi, bir kasıt veya ihmâl olmaksızın, elinde olmayan sebeplerden dolayı işin gecikmesinden sorumlu olmaz.

İşçi/memurun, kendisine teslim edilen iş araçlarını ve işe konu olan malları koruması görevleri cümlesindedir. Çünkü işin yapıldığı yer, makineler, her türlü araç ve gereç çalışana emanet edilmiştir. İşçi veya memurun bu emaneti kendi malı gibi koruyup gözetmesi gerekir. Nitekim Hz. Peygamber, “*Hepiniz birer yöneticisiniz ve yönettiklerinizden sorumlusunuz. ... İşçi de işverenin malından sorumludur...*” buyurmuştur¹⁵³. Buna göre işçi/memur, çalıştığı yerdeki bazı imkanları, izinsiz olarak şahsi çıkarları için de kullanamaz. İşverenin malından izin almaksızın başkalarına ikram etmek, iş yerinin telefonunu, arabasını özel işlerinde kullanmak ve benzeri davranışlar hakka tecavüzdür.

İşveren işçisinin haklarını gözetmeli, onlara şefkat ve merhametle muamele etmelidir. Bu işverenin bir görevi olduğu gibi, işyerinin canlanmasına, üretimin artmasına, çalışma barışının sağlanmasına katkı sağlar. Bu çerçeveden olarak işverenin görevlerinin başında, işçinin ücretini tam ve zamanında vermesi gelir. Hz. Peygamber, kıyamet gününde Yüce Allâh’ın işçiyi çalıştırıp da hakkını tam olarak vermeyenin hasmı olduğunu haber vermiş¹⁵⁴; “*İşçinin (çalışanın) ücretini alın teri kurumadan veriniz.*” buyurmuştur¹⁵⁵.

¹⁴⁹ Buhârî, Büyû: 60; Müslim, Büyû: 13

¹⁵⁰ Buhârî, Büyû, 58, 64, 70; Müslim, Büyû: 11.

¹⁵¹ Bakara: 2/282

¹⁵² Fethul Kadir Şerhu Camiis Sagir, III, 286

¹⁵³ Buhari, İstikraz 20

¹⁵⁴ İbni Mace, Ahkâm, 65, H.No: 2442.

¹⁵⁵ İbni Mace, Ahkâm, 65, H.No: 2443.

İşveren, işçilerinin çalışma ortamlarını sağlık şartlarına uygun olarak hazırlamalı; namaz, oruç gibi ibadetlerini yapabilmesi, sosyal haklarını kullanabilmesi için uygun ortamlar hazırlamalıdır. İşveren olmanın avantajlarını bir baskı unsuru olarak kullanıp, işçileri yükümlü olmadıkları işlerde çalıştırmaktan sakınmalıdır. Aksi işçinin hakkına tecavüz ve zulümdür, zulüm ise haramdır¹⁵⁶.

İ. Bir mü'minin günlük hayatı

Hayatının her anında, bütün davranış ve fiillerinin kaydedildiğini bilen, âhirette Allâh'ın huzurunda hesaba çekilip, dünyada yaptıklarına göre ceza veya mükafat göreceğine inanan kişi, daima bu şuurla yaşar. Bu olgunluktaki bir Mü'min dünyası için ahiretini, ahireti için de dünyasını feda etmeyen dengeli, programlı kişidir.

Kalpte bulunan îmânın sönmeden parlaması, giderek kuvvetlenmesi, kişinin yaratılış sebebi ve gayesi olan kulluk vazifesini yerine getirmesine bağlıdır¹⁵⁷. Kulluk vazifesi ise Allâh ve Peygamberi'nin emir ve yasaklarına göre yaşamaktır. Buna göre, namaz, oruç, zekat ve hac birer kulluk görevi olduğu gibi, ticarete doğruluk, sosyal hayatta dayanışma ve kardeşlik, ilmî alanda çalışma ve sabır, fabrikada sağlam imalat, yönetimde adalet... de birer ibadettir.

Buna göre kulluk bilincindeki Mü'min, "*Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et!*"¹⁵⁸ ayetinin hükmüne göre hareket ederek, bütün işlerini ibadete dönüştürür. Uykusundan uyanınca, güzelce temizliğini yapar ve Rabbine kullukta bulunur. İşine gider; üstüne düşeni en güzel bir şekilde yapmaya özen gösterir. Helalinden kazanır ve helâlinden yer. Konuştuğunda doğruyu söyler, söz verince yerine getirir.

Böyle bir mü'min, temiz, dürüst, samimi ve merhametli bir kişidir; boş ve yararsız işlerden yüz çevirir, zekâtını verir, iffetini korur, her türlü aşırıktan kaçınır, ahidlerine ve emanetlerine riâyet eder¹⁵⁹, Allâh'ı, Peygamber'i, mü'minleri sever, yaratılanları hoş görür, insanların haklarını korur. İçki, kumar, zina, rüşvet, karaborsa, faiz, bencillik, zulüm, riya, haset gibi toplum ve fert için zararlı duygu ve davranışlardan uzak durur.

Mü'min, inancı gereği, iyi şeylere; doğruluğa, dürüstlüğe, helali-haramı gözetmeye, iffete namusa, edep ve hayaya eğilimlidir.

Yardıma muhtaç birini görünce, elinden geldiğince ona yardım etmeye çalışır. Kimseyi incitmez. Kimseyi çekiştirmez. Başkalarının hakkını kendi hakkı kadar, başkalarının malını kendi malı kadar, başkalarının ırz ve namusunu kendi ırz ve namusu kadar... dokunulmaz, hatta kutsal kabul eder.

Yakınlarına ve fakirlere zekatıyla, fitresiyle, sadakasıyla destek olur. Güç ve imkân oranında ihtiyaç duyulan yerlere cami, okul, hastane, yol, çeşme ve benzeri hayırlar yapar; yaptırır.

Kısaca iyilik ve hayrın birini bitirince, ardından diğerine başlar. Bununla da yetinmez, huzuru ancak o iyi davranışlarda bulur. İyilikler, onun iç dünyasının havası, suyu gibi olur.

Yapma imkanı bulamadığı güzel davranışları sergileyenleri sever, kendisi de yapabileme heves ve arzusu içinde yaşar.

¹⁵⁶ Al-i İmrân 3/57; Mü'min 40/18.

¹⁵⁷ Zariyât 51/56.

¹⁵⁸ Hicr 15/99.

¹⁵⁹ Mü'min, 22/2-8.

J. İnsan Hakları

İslâm, insanların kabul edilemez bir takım kategorilere ayrılarak köle-efendi, fakir zengin, soylu soysuz, kadın erkek gibi ayrımcı muamelelere tabi tutulmasını reddeder; temelde bütün insanların bir tarağın dişleri gibi eşit olduğunu ilan ederek, herkesin doğuştan gelen insan haklarının olduğunu kabul eder.

Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. İslâm'da insan hayatına büyük önem verilmiştir; haksız yere adam öldürmek bütün insanları öldürmek, bir canı kurtarmak da bütün insanları diriltmek gibi kabul edilmiştir¹⁶⁰. Bu nedenle adam öldürmek, büyük günahlar arasında sayılmıştır¹⁶¹.

Hz. Peygamber de, vedâ hutbesinde; “*İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da öyle mukaddesdir, her türlü tecavüzden korunmuştur.*” buyurarak can, mal ve kişilik haklarının güvence altına alındığını bütün insanlığa ilan etmiştir¹⁶².

Her türlü zulüm; kişinin hayatına, beden ve namusuna tecavüz etmek, zarar vermek kesin olarak haram kılınmıştır. Kur’an-ı Kerim’de, “*Sakın Allâh’i, zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma; gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne kadar onları ertelemektedir*” buyurulmaktadır¹⁶³. Hz. Peygamber ise, “*Zulümden kaçınınız, çünkü zulüm kıyamet gününde de bir karanlıktır*”¹⁶⁴; “*Dünyada insanlara eziyet edene Allâh azap eder*”¹⁶⁵ buyurmuşlardır.

Kişilerin şahsi hak ve hürriyetlerine önem veren İslâm, onların manevi şahsiyetlerine zarar verecek davranışları önlemek amacıyla, özel hayatın gizliliğini esas kabul ederek, ayıp arama, dedikodu, söz taşıyıcılığı gibi kötü davranışları yasaklar¹⁶⁶. Başkasının evine izin almadan girilmesini men eder, hatta kendi evine girerken bile kapılardan girilmesini¹⁶⁷, aile fertlerinin yatak odalarına girerken izin alınmasını emreder¹⁶⁸.

İnsanca yaşamının, dolayısıyla insan haklarının en önemlilerinden biri de din ve vicdan hürriyetidir.

İnsan hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın düşünmeli, olayları kendi aklıyla değerlendirmeli ve zihnî gayretiyle doğruyu bulmalıdır. Zira din ve inanç, insanın vicdanıyla ilgili olup, baskıyla olan imanın bir değeri yoktur. Bu husus Kur’an-ı Kerim’de, “*Dinde zorlama yoktur.*”¹⁶⁹ ayetinde ifadesini bulmuştur.

Kimseye inanç konusunda baskı yapılamaz. İlahî mesajı tebliğle görevlendirilen Peygambere bile, vazifesinin sadece insanlara tebliğ olduğu, bundan sonra insanların yaptıklarından sorumlu olmadığı emredilmiştir: “*Rabbin dileyeydi yeryüzündekilerin hepsi toptan mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları mü’min oluncaya kadar zorlayacaksın.*”¹⁷⁰; “*(Ey Muhammed!) sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verirsin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin.*”¹⁷¹; “*Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki, biz seni onların üzerine bekçi göndermedik, sana*

¹⁶⁰ Maide, 5/32.

¹⁶¹ İsrâ, 17/33.

¹⁶² Buhârî, Kitabu’l-Hac, 131.

¹⁶³ İbrahim, 14/42.

¹⁶⁴ Müslim, Birr, 15.

¹⁶⁵ Müslim, Birr, 33.

¹⁶⁶ bk. Hucurat 49/12.

¹⁶⁷ bk. Bakara 2/189.

¹⁶⁸ bk. Nur 24/58-59.

¹⁶⁹ Bakara 2/256.

¹⁷⁰ Yunus, 10/99.

¹⁷¹ Gaşiye, 88/21-22.

düşen sadece tebliğdir."¹⁷² Kısaca, İslâm'da bir dini seçme ve onu yaşama konusunda tam bir hürriyet bulunmaktadır. Nitekim Kur'an'da "*Artık dileyen inansın, dileyen de inkar etsin*" buyurulmaktadır¹⁷³.

Güvence altına alınan din ve vicdan hürriyeti, zor bir tecrübeden sonra oluşturulan Medine Site Devletinde, layık olduğu yerini almıştır. Hz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra düzenlediği Medine sözleşmesinde (Medine Site Devleti Anayasası), "*Yahûdilerin dinleri kendilerine, Mü'minlerin dinleri de kendilerinedir. Buna gerek mevlâları ve gerekse kendileri dahildir*" hükmüne yer vermiştir¹⁷⁴.

Rasûlullâh'ın Necranlı Hıristiyanlarla yapmış olduğu anlaşma da, İslâm'da din ve vicdan hürriyetinin boyutlarını göstermektedir: "*Onların mallarına, canlarına, dinî hayat ve tatbikatlarına, hazır bulunanlarına, bulunmayanlarına, ailelerine, mabetlerine ve az olsun çok olsun onların mülkiyetinde bulunan her şeye şamil olmak üzere, Allâh'ın himayesi ve Rasulullah Muhammed'in zimmeti, Necranlılar ve onların tâbîleri üzerine haktır. Hiçbir piskopos kendi dîni vazife mahalli dışına, hiçbir papaz kendi vazifesini gördüğü kilisenin dışına, hiçbir rahip içinde yaşadığı manastırın dışına, başka bir yere alınıp gönderilmeyecektir...*"¹⁷⁵ Rasûlü Ekrem, kendisiyle görüşmek üzere Medine'ye gelen ve ibadet etmek istediklerini beyan eden Necran heyetine Medine mescidini göstermiş, onların Müslümanların ibadet ettikleri bu kutsal mekanda ayinlerini yapmalarına müsaade etmiştir. Hz. Peygamber Necranlılar'a olduğu gibi Yemen halkına da geniş bir din serbestisi tanımıştır¹⁷⁶. Bunlardan gayrimüslimlere dinlerinin esaslarını öğrenme, çocuklarına öğretme hürriyeti tanındığı da anlaşılmaktadır.

İnsan hakları kapsamında değerlendirilen, kanun önünde eşitlik, aile kurma, çalışma, seçme ve seçilme gibi hakların tamamı kabul edilerek koruma altına alınmıştır.

K. Cihat anlayışı

Sözlükte çalışmak, uğraşmak, güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elden gelen bütün imkanları kullanmak anlamlarına gelen *cihat*, bir kavram olarak, dîni emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya ve İslâm'ı tebliğ çalışmak, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek anlamına gelmektedir¹⁷⁷.

Konu ile ilgili âyet ve hadislere bakıldığında, cihadın sadece savaşı ifade etmeyip, hayatın her safhasında iyilik için gayret etme, çalışma ve kötülüklerle mücadeleyi kapsadığı görülür. Hz. Peygamber, "*(Gerçek) mücâhid nefsiyle savaşıdır*" buyurmuşlardır¹⁷⁸. Buna göre cihat; hayatın gayesi olarak Allah'a kulluk etmek, bu uğurda nefsin meşru olmayan arzularına karşı koymak ve şeytanla mücadele etmek, Allah ve Rasûlü'nün koyduğu evrensel ölçülerin fert hayatında uygulanmasına, toplum hayatında da yaygınlaşmasına çalışmak, İslâm'ı tebliğ etmek, ülke ve Müslümanları her türlü tehlike ve haksız saldırılara karşı savunmayı içeren kapsamlı bir kavram olup; kalp, dil, el ve beşerî aksiyonun ortaya konulduğu her türlü alet ve araçla yapılabilen eylem, davranış biçimidir.

Savaş ise, ancak zaruret halinde başvurulabilecek bir çözüm yoludur. Harbin sebepleri; Meşru müdafaa, azınlık durumundaki Müslümanlara zulmedilmesi, onların haklarının çiğnenmesi ve daha önce yapılan sulhun düşman tarafından bozulması şeklinde belirlenmiştir.

¹⁷² Şurâ, 42/48.

¹⁷³ Kehf, 18/29.

¹⁷⁴ Prof. Dr. Servet ARMAĞAN, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, 224-225 (Madde: 25-31)

¹⁷⁵ Adem APAK, "Hz. Peygamber (SAV)'in Uygulamalarında İnanç Hürriyeti" (Diyanet İlmî Dergi Özel Sayı 2000), 420.

¹⁷⁶ Aynı Makale, 421.

¹⁷⁷ bk. Furkan, 25/52; Hucurât 49/15; Bakara 2/41.

¹⁷⁸ Ahmed, VI,20.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez."¹⁷⁹; "Size ne oluyor da, Allâh yolunda ve, 'Ey Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan şu memleketten çıkar, tarafından bize bir dost ver, katından bize bir yardımcı gönder' diye yalvaran erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"¹⁸⁰ "Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozup dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onlar yeminlerine riayet etmeyen kimselerdir. Umulur ki vazgeçerler."¹⁸¹ buyurulmaktadır.

Savaş, tebliğ aracı değildir. Kur'an'da, dinde zorlamanın olmayacağı¹⁸², dileyenin iman edip, dileyenin ise İslâm'ı kabul etmeyeceği¹⁸³ genel ilke olarak belirtilmektedir. Hz. Peygamber de, insanları İslâm'a zorlamak şöyle dursun, kendileri Müslüman olup da başka dinlerde kalan çocuklarını İslâm'a girmeye zorlayan sahabîyi dahi ikaz etmiştir¹⁸⁴. Yine Hz. Peygamber Necranlı Hıristiyanlarla yaptığı anlaşma gereği, onların dîni sembollerini serbestçe sergilemelerine izin vermiş¹⁸⁵; diğer din mensuplarının Müslümanların mescidinde ibadetlerine müsaade etmiştir¹⁸⁶. Tarihimiz de bunun örnekleri ile doludur. Kendi toplumunda veya bulunduğu yerde inancı nedeniyle baskı gören Yahûdî ve Hıristiyanlar, ecdadımızdan yardım istemişler ve onlara sığınmışlardır.

"... *Fitne kalmayınca ve din yalnızca Allâh'ın oluncaya kadar onlarla savaşın.*"¹⁸⁷ mealindeki ayetle, baskı, anarşi, terör, toplum düzenini bozma gibi anlamlara gelen "fitne"yle mücadele edilmesi, toplumsal bir görev haline getirilmiştir. Ayetin devamında yer alan, "... *vaz geçerse artık zulmedenlerden başkasına hiçbir düşmanlık yoktur.*"¹⁸⁸ ifadesi de, buradaki savaş emrinin anarşi, baskı ve zulümle mücadele bağlamında verildiğini açıkça göstermektedir. Günümüz medenî toplumlarında da, inanca ve düşünceye karşı yapılan haksız baskı ve zulüm hoş görülmemiş; bu tür eylemler uluslar arası hukukun öngördüğü müeyyidelerle karşılanmıştır.

Tebliğ, zor kullanma üzerine değil, güzellikle ikna temeline oturtulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de, "*Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde mücadele et...*" buyurulmaktadır¹⁸⁹. Tebliğ metodunda zor kullanma ve tehdit değil, temenni ve öğüt verme hakim olmuştur. Öyle ki, tarihe zulüm ve küfür timsali olarak damgasını vuran azınlık din düşmanlarının bile, Allâh'ın yoluna yumuşak ifadelerle davet edilmesi öğütlenmiştir¹⁹⁰. Çünkü iman ve Allâh'a kulluk, kişinin hür iradesine bağlı bir seçimdir. Bu nedenle herkes dilediği dini seçme, inanma ya da inanmama özgürlüğüne sahiptir¹⁹¹. Din seçme konusunda böylesine bir serbesti getirmiş olan İslâm'da, zorla, savaşla, insanlara İslâm'ı kabul ettirmenin hedeflendiğini söylemek insafsızlık olur.

L. Terör

Terör, İslâm'da kesin olarak yasaklanmıştır. Temeli barış, uzlaşma, hoş görüye dayanan ve ismini de bu anlamlara gelen "İslam" kelimesinden alan yüce dinimiz, insanlar arasındaki ilişkileri sevgi, merhamet ve kardeşlik üzerine bina etmiş, sadece insanlara değil, yer yüzündeki

¹⁷⁹ Bakara 2/190.

¹⁸⁰ Nisa 4/75.

¹⁸¹ Tevbe 9/12.

¹⁸² bk. Bakara 2/256.

¹⁸³ bk. Kehf 18/29.

¹⁸⁴ Ebû Dâvûd, Cihad, 16.

¹⁸⁵ Hamidullah, Mecmu'atü'l-Vesâik, 140

¹⁸⁶ Hamidullah, İslam Peygamberi, I/620

¹⁸⁷ Bakara 2/193; Enfal 8/39.

¹⁸⁸ Bakara 2/193.

¹⁸⁹ Nahl 16/125

¹⁹⁰ Tâ-hâ 20/43-44.

¹⁹¹ Kehf 18/29.

bütün canlılara şefkatle yaklaşmamızı emretmiş; zulmü, azgınlık ve fenalığı yasaklamıştır¹⁹². Özellikle masum insanlara, yaşlılara, kadınlara, çocuklara; suçlu suçsuz ayırımı yapmadan cana, haklı haksız farkı gözetmeden mala yönelik terör ve tedhişi bir insanlık suçu kabul ederek, nereden ve kimden gelirse gelsin, adı ne olursa olsun şiddetle men etmiştir.

Hız. Peygamber, savaş ortamında bile Müslümanlarla savaşmayan gayri Müslim kadınların, çocukların, yaşlıların, ibadetleriyle meşgul din adamlarının öldürülmesini, hatta ibadethanelerinin yıkılmasını, ağaçların kesilmesini, hayvanların öldürülmesini yasaklamıştır. Rasulullah, katıldığı gazvelerden birinde öldürülmüş bir kadın görmüş ve bunun üzerine kadınları ve çocukları öldürmeyi yasaklamıştır¹⁹³.

Masum kimselerin kanını akıtan, korku ve dehşet salarak toplum düzenini bozan ve bir insanlık suçu olan terör ve tedhişin; İslâm ve cihat kavramı ile hiçbir ilişkisi yoktur. Tam aksine cihat, terörle mücadeleyi de içine alan bir kavramdır.

M. Güzel Ahlak ve Hız. Peygamberin Örnek Oluşu

İslâm Dininin özünü güzel ahlak oluşturmaktadır. İyi insan olabilmenin temel kriteri güzel ahlak sahibi olmaktır. Kur'an-ı Kerim'de adalet, sözünde durma, bağışlama, alçak gönüllülük, ana-babayı kırmama, sevgi, kardeşlik, barış, güvenilirlik, doğruluk, birlik, beraberlik, iyilik, ihsan, iffet, cömertlik, merhamet, müsamaha, tatlı dilli güler yüzlü olmak ve temiz kalplilik gibi güzel huylarla bezenmeyi özendirilen ve zulüm, haksızlık, riya, haset, gıybet, çirkin söz söylemek, asık suratlılık, cimrilik, bencillik, kıskançlık, kibir, kin, kötü düşünce, israf, bozgunculuk... gibi kötü huyları yeren ve bunlardan sakınılması gerektiğini ifade eden pek çok âyetin yer alması, İslam'da ahlaka ne kadar önem verildiğinin açık bir göstergesidir.

Hız. Muhammed "*Müminlerin imanca en olgun olanı, ahlâkı en güzel olanıdır...*"¹⁹⁴; "*İçinizden en çok sevdiğim ve kıyamet gününde bana en yakın olanlarınız, ahlâkı en güzel olanlarınızdır*"¹⁹⁵ buyurmuştur. Yine O, güzel ahlâkı bizzat yaşayarak insanlara örnek olmuş ve "*Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim*" buyurmuştur¹⁹⁶. Onun ahlâkı Kur'an'da "*şüphesiz sen yüce bir ahlak üzeresin*" (Kalem 68/4) şeklinde açıklanmıştır.

İşte bu yüce ahlâkî meziyetleri sebebiyle Hız. Peygamber bütün insanlık için bir model ve numunedir. Nitekim Kur'an'da, "*Andolsun ki, Rasûlullah sizin için, Allâh'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allâh'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.*" buyrulmaktadır (Ahzâb 33/21).

Hız. Peygamber; güler yüzlü, nazik tabiatlı, ince ve hassas ruhlu idi. Katı yürekli, sert ve kırıcı değildi. Ağzından sert ve kaba hiçbir söz çıkmazdı. Başkalarını eleştirmez, kimsenin ayıbını yüzüne vurmazdı. Yanlış bir davranış görünce, "Bazı kimseler, şöyle yapıyorlar..." buyurarak yapılan yanlışların düzeltilmesini sağlar, bu yanlış davranışları sergileyenlerin kim olduklarını belli etmeden ve onları kırmadan yanlışlarını düzeltmeye çalışırdı.

Konuşan kişiyi sözü bitinceye kadar dinler, hiç kimsenin sözünü kesmezdi. Gereksiz tartışmaları sevmez, sözü gereğinden fazla uzatmazdı. Kendini ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olmaz, kimsenin gizli durumlarını ve özel hayatını araştırmazdı. Allah'a, dolayısıyla topluma karşı saygısızlık olmadıkça, kişisel olarak şahsına yapılan kötülükleri, ne kadar büyük olursa olsun, bağışlar, eline imkan geçince öç almayı düşünmezdi.

¹⁹² bk. İbrahim, 14/42; Hucurat 49/10; Ebû Dâvûd, Edeb, 66, 156; Müslim, Birr, 33.

¹⁹³ Buharî, Cihâd 147,148; Müslim, Cihâd 24.

¹⁹⁴ Ebu Davud, Sünnet, 16/4682; Tirmizî, Rada, 1162.

¹⁹⁵ Tirmizî, Birr, 71.

¹⁹⁶ Hakim Nisâbü'rî, Müstedrek, II/670.

Son derece iffet ve haya sahibiydi. Bütün insanları eşit tutar, zengin-fakir, efendi-köle, büyük-küçük ayrımı yapmazdı. Her bakımdan kendisine güvenilirirdi. Verdiği sözü mutlaka zamanında yerine getirirdi. Dürüstlükten ayrıldığı, şaka bile olsa yalan söylediği hiç görülmemiştir. Bu yüzden O'na henüz peygamberlik verilmeden önce 'Muhammed'ül-Emin' (Güvenilir Muhammed) denilmiştir. Peygamberliğini haber verdiği zaman, iman etmeyenler bile O'na "yalancı", "yalan söylüyor" diyememiştir. Kendisi böyle olduğu gibi, herkesin doğru ve dürüst olmasını isterdi. "Doğruluktan ayrılmayınız, çünkü doğruluk, iyilik ve hayra götürür. İyilik ve hayır da, kişiyi Cennete ulaştırır. Kişi doğru söyleyip doğruluğu aradıkça, Allah katında siddikler zümresine yazılır. Yalan sözden ve yalancılıktan sakınınız; Çünkü yalan insanı kötülüğe sevk eder. Kötülük de kişiyi Cehennem'e götürür. İnsan yalan söylemeğe ve yalan aramağa devam ede ede, Allah katında nihayet yalancılardan yazılır" buyurmuştur¹⁹⁷.

Rasûlullâh insanların en cömerdiydi. Kimseyi eli boş çevirmezdi. Son derece alçak gönüllü idi. Bir topluluğa geldiğinde, kendisi için ayağa kalkılmasını istemez, nereyi boş bulursa, oraya otururdu. Arkadaşları arasında otururken ayaklarını uzatmazdı. Arkadaşları her işini yapmayı kendileri için şeref ve cana minnet saydıkları halde, bütün işlerini kendi görür, ev işlerinde hanımlarına yardım ederdi. Övülmesini ve kendisine aşırı hürmet gösterilmesini istemezdi. Fakir kimselerle düşüp kalkmaktan, yoksulların, dulların, kimsesizlerin işlerini görmekten zevk alırdı. Bulduğunu yer, bulduğunu giyer, hiç bir şeyi beğenmezlik etmezdi. Yiyecek bir şey bulamayınca, aç yattığı da olurdu.

Bütün işlerini tam bir düzen ve nizam içinde yapardı. Namaz ve ibadet vakitleri, uyku ve istirahat için ayırdığı saatler, misafir ve ziyaretçilerini kabul edeceği zamanlar hep belliydi. Vaktini boşa geçirmez, her ânını faydalı bir işle değerlendirirdi. "İki nimet vardır ki, insanların çoğu bunların değerinden habersizdirler. Bunlar sağlık ve boş zamandır." derdi¹⁹⁸.

Çocukluğundan itibaren Medine'de yaklaşık on yıl hizmetinde bulunan Hz. Enes: "Rasûlullâh (as)'a on yıl hizmet ettim. Bir kere bile canı sıkılıp, öf, niçin böyle yaptın, neden şunu yapmadın, diye beni azarlamadı" demiştir¹⁹⁹.

Kendisi için istediğini başkası için de istemek, kendisi için istemediğini başkaları için de istememek, olduğu gibi görünmek ya da görüldüğü gibi olmak, küçüklere sevgi büyüklere saygı, bağışlamak, hoşgörülü davranmak, başkalarının kusurlarını araştırmamak, öfkesine hakim olmak, sözünde durmak, ahde vefa göstermek, doğruluk ve dürüstlükten asla taviz vermemek, güvenilir olmak, kibirden gururdan sakınmak, alçak gönüllü olmak, cimrilikten, tamahtan uzak durmak, cömert olmak, sabırlı olmak, adaletten ayrılmamak, maddi ve manevi temizliğe riayet etmek, sağlığına çok dikkat etmek, zamanı iyi değerlendirmek de onun ahlaki meziyetlerindendir.

Hz. Peygamber'in bizzat yaşayıp, uygulayarak çizdiği bu ahlaki tablo, hiç şüphesiz İslâm ahlâkını ortaya koymakta ve insanlık için güzel bir örnek teşkil etmektedir.

¹⁹⁷ İbn Mâce, İmân, 7.

¹⁹⁸ Buhari, Rikâk, 1; Tirmizi, zühd, 1.

¹⁹⁹ Tirmizi, Birr, 68.